
De tweedeling in de humor

Humorstijlen in Nederland

Het klassieke onderscheid tussen hoge en lage cultuur, zo zegt men, is aan het vervagen. Mensen hebben steeds meer ruimte om hun eigen stijl te kiezen; hierin worden zij steeds minder beperkt door klasse, inkomen, leeftijd, sekse, regionale afkomst of andere sociologische 'achtergrondvariabelen'. In plaats van vastliggende leefpatronen hebben we nu *lifestyles*, waar mensen vrijelijk uit kunnen selecteren, en waartussen ze ook makkelijk kunnen 'zappen'. In de marketing en reclame is men dan ook allang overgestapt op aanzienlijk fijnmaziger indelingen in levensstijlen en 'oriëntaties' die maar weinig meer te maken hebben met simpele sociologische achtergrondvariabelen.¹ Maar ook binnen de wetenschap wordt gepleit voor een meer gedifferentieerde kijk op verschillen in levensstijl en consumptiepatroon dan aloude indelingen als hoge, midden- en arbeidersklasse.

Voor mijn onderzoek naar humor bleken deze klassieke achtergrondvariabelen echter nog uitstekend te voldoen. De waardering voor moppen - een humoristisch genre dat wellicht geen erg chique indruk maakt als onderwerp voor een dissertatie, maar als voordeel heeft dat het zeer uitgesproken reacties oproept² - bleek sterk samen te hangen met klasse en sekse: hoger opgeleiden houden gemiddeld minder van moppen dan lager opgeleiden; mannen houden meer van moppen dan vrouwen.

Eerder heb ik deze verschillen in waardering van moppen in verband gebracht met verschillen in communicatiestijlen tussen mannen en vrouwen, hoger en lager opgeleiden (Kuipers 1998). Echter, verschillen in de waardering voor moppen hangen niet alleen samen met de ideeën die mensen hebben over wat goede of plezierige communicatie is, maar ook met ideeën over wat goede of plezierige humor is. Een voorkeur of afkeer van moppen hoort bij een bepaalde *humorstijl*: het hangt samen met een bredere 'smaak' op het gebied van humor. Verschillende mensen hebben uiteenlopende opvattingen over wat leuke, goede, grappige, of juist vervelende, oninteressante *on*-grappige humor is. Sommige mensen hebben een *humorstijl* waar een voorkeur voor moppen deel van uitmaakt - voor hen is een moppentapper iemand met gevoel voor humor. Bij hun *humorstijl* hoort daarnaast ook een voorkeur voor bepaalde komieken, cabaretiers, humoristische televisieprogramma's of bepaalde soorten humoristische communica-

tie. Maar er zijn ook smaken op het gebied van humor waar moppen volledig buiten vallen. Voor mensen met een dergelijke humorstijl zijn moppen geen 'leuke' humor; ze vinden ze oninteressant, flauw, of zelfs ronduit storend. Deze mensen hebben vaak wel weer waardering voor ironische opmerkingen, of voor humoristische verslagen van eigen of andermans belevenissen.

Een gedeelde humorstijl - een gedeelde opvatting van 'goede' humor - is dan ook cruciaal bij het maken van een grap, het vertellen van een mop, of het schrijven van een conference. Als mensen hierin te zeer van elkaar verschillen, kan een grap bijna niet meer slagen. En als iemands gevoel voor humor te ver af ligt van het eigen gevoel voor humor, bemoeilijkt dit de sociale omgang enorm. Het is bijna onmogelijk om te gaan met iemand die niet lacht om jouw grappen, die jou nooit aan het lachen maakt, of het allerergste: die wel probeert grappig te zijn, maar precies de verkeerde grappen maakt.

De vraag is nu welke humorstijlen er in Nederland bestaan: welke verschillende 'smaken' bestaan er op het gebied van humor? Zijn deze humorstijlen, net als communicatiestijlen, in verband te brengen zijn met sociale achtergrondvariabelen als sekse, klasse en leeftijd? Ik kijk hierbij niet zo zeer naar verschillen in waardering van afzonderlijke grappen of humoristen, maar naar stijlverschil: naar een bredere voorkeur voor een bepaald type humor, een bepaalde stijl of sfeer, die bij uiteenlopende grappen, optredens, humoristen, situaties, terug te vinden is. Ik beperk de exploratie van dit stijlverschil hier tot gestandaardiseerde humor: cabaretiërs, schrijvers, televisieprogramma's en natuurlijk moppen. Echter, humorstijlen kunnen evengoed zichtbaar zijn in de creatie en uitwisseling van spontane humor als in de appreciatie van een humorist op een podium, of de verteller van een reeds eerder bedachte mop.

Humorstijlen: hoog en laag, oud en jong

De eenvoudigste manier om stijl- en smaakverschil op het spoor te komen is door middel van een vragenlijst: een antwoord niet in woorden, maar in cijfers.³ Een deel van mijn onderzoek bestond uit een enquête onder 340 Nederlanders, waarin ik hun oordeel vroeg over 35 moppen, maar ook hoe humoristisch zij verschillende televisieprogramma's, cabaretiërs, komieken en schrijvers vonden. Niet al deze personen en programma's waren uitsluitend humoristisch. Ik heb bijvoorbeeld ook Gerard Reve opgenomen, hoewel die in de eerste plaats schrijver is, omdat opvallend veel mensen mij spontaan meedeelden dat Reve de geestigste Nederlander was die zij

kenden. Ook Ron Brandsteder (presentator van *Moppentoppers*) heb ik erbij gezet, al is deze eerder presentator dan humorist, omdat hij nadrukkelijk naar voren wordt geschoven als het humoristische gezicht van RTL4.

Deze beoordelingen werden geanalyseerd met behulp van verschillende statistische technieken: vrij alledaagse zoals correlaties en factoranalyse, maar ook minder gebruikelijke technieken als homogeniteitsanalyse (HOMALS) en niet-lineaire principale componentenanalyse (PRINCALS).⁴ Dit zijn technieken om te zoeken naar samenhang tussen variabelen: als iemand één bepaalde cabaretier leuk vindt, welke cabaretiers of televisieprogramma's vindt hij dan nog meer grappig? De verschillende analysemethoden gaven uiteindelijk allemaal min of meer hetzelfde - en verrassend simpele - antwoord: uit de analyse kwamen steeds grofweg dezelfde vier (deels overlappende) groepen humoristen en televisieprogramma's naar voren. Deze groepen zijn weergegeven in tabel 1.

Tabel 1. Humorstijlen

HUMOR STIJL	gemiddelde	standaard deviatie	correlatie met oplei- dings- niveau	correlatie met leeftijd	correlatie met moppen	seks verschil	Cronbachs α ¹
VETERANEN							
waardering	3,27 ¹	0,73 ¹	-0,04	0,47	0,19	geen geen	0,81
bekendheid	94%	0,15 ²	0,08	0,37	-0,06		
VEDETTES							
waardering	3,66 ¹	0,93 ¹	0,02	-0,37	0,11	mannen hogere waardering dan vrouwen geen	0,63
bekendheid	99%	0,00 ²	0,07	0,00	-0,03		
VOLKS							
waardering	2,90 ¹	0,75 ¹	-0,27	0,20	0,45	geen geen	0,87
bekendheid	87%	0,14 ²	-0,19	-0,13	0,10		
VPRO							
waardering	3,20 ¹	0,70 ¹	0,18	-0,13	0,01	geen geen	0,76 ⁴
bekendheid	66%	0,23 ²	0,35	-0,11	-0,10		

vet = $p < 0,01$

¹ Op een vijfpuntsschaal.

² Omgerekend naar een schaal van 0 tot 1.

³ Cronbachs α is een maat voor de interne samenhang van de variabelen binnen één factor, en loopt van 0 tot 1.

⁴ Bij het VPRO-cluster is Cronbachs α berekend over de bekendste 10 van de 14 items in verband met de hoeveelheid 'ken niets'. Echter, het toevoegen of weglaten van items leidt tot enorme variaties in de hoeveelheid respondenten waarover α wordt berekend, maar nauwelijks tot variatie in α zelf. Deze blijft steeds boven de 0,70.

De eerste groep, die ik de *veteranen* noem, bestond uit oudere schrijvers, cabaretiërs en komieken. Veel van hen zijn inmiddels overleden: Simon Carmiggelt, Wim Kan, Annie M.G. Schmidt, Wim Sonneveld, Max Tailleur. Daarnaast horen bij deze groep nog hun generatiegenoot Toon Hermans, en drie 'jongeren': Paul van Vliet, Adèle Bloemendaal en Tineke Schouten. Deze stijl correleert 0,47 met leeftijd: hoe ouder, hoe leuker men dit vond. Ook correleert hij licht (0,19) met de waardering van de moppen. Dit blijkt, bij nadere beschouwing, vooral te liggen aan de overlap tussen deze stijl en het volkse cluster, dat, zoals later zal blijken, nauw samenhangt met moppen.

Dan was er één groep van drie cabaretiërs die iedereen kende, de *vedettes*: Freek de Jonge, Youp van 't Hek en Paul de Leeuw. De waardering voor deze drie vedettes correleert negatief met leeftijd: -0,37. Ouderen vinden deze artiesten vaak grof en choquerend. Deze stijl werd bovendien meer gewaardeerd door mannen dan door vrouwen, en is daarmee het enige van de clusters dat enige relatie met sekse heeft. Dit is te wijten aan Van 't Hek en De Jonge die onder mannen beduidend populairder zijn. De Leeuw werd door mannen en vrouwen gelijkelijk beoordeeld. Met moppen heeft deze stijl weinig te maken.

Naast deze twee stijlen, die samenhangen met leeftijd, leverde de analyse twee humorstijlen op die (zij het niet heel sterk) samenhangen met opleidingsniveau. De eerste van deze smaken omvat André van Duin, Sylvia Millecam, Ron Brandsteder, Tineke Schouten en Max Tailleur; en de televisieprogramma's *Banana Split* (TROS), *Flodder*, *Moppentoppers* (beide RTL4), *Ook dat nog* (KRO), *Over de rooie* (SBS6) en *Oppassen!* (VARA). De waardering voor deze tijd correleert -0,27 met opleiding: hoe lager opgeleid, hoe leuker men deze humoristen en televisieprogramma's vindt. De waardering voor moppen maakt ook deel uit van deze smaak: de waardering voor de items in dit cluster correleert 0,45 met de waardering van de moppen in de vragenlijst. Veel van de humor in dit cluster heeft met moppen te maken: direct, zoals bij *Moppentoppers*, Brandsteder en Tailleur, maar ook indirect: Van Duin en Schouten maken vaak gebruik van moppen, vermomd als sketch of ondergebracht in een conference. Ook is er een verband tussen deze stijl en leeftijd (0,20); wat samenhangt met de al eerder genoemde overlap tussen deze groep en de veteranen.

De laatste smaak hangt op een wat indirecter manier samen met opleidingsniveau. Dit cluster bevat zes televisieprogramma's, waarvan vijf in Nederland (overwegend) door de VPRO zijn uitgezonden⁵: *Jiskefet*, *Haenen voor de nacht*, Van Kooten en De Bie; en twee Engelse programma's, *Monty Python* en *Absolutely Fabulous*. Het laatste televisieprogramma in deze groep is *De hunkering*, een dating-show met Theo van Gogh die

slechts één seizoen heeft gedraaid. Daarnaast bevat deze groep de volgende cabaretiërs/dichters/schrijvers (sommigen zijn wat moeilijk te classificeren): Jules Deelder, Hans Dorrestijn, Arjen Ederveen, Wim T. Schippers, Freek de Jonge, Hans Teeuwen, Annie M.G. Schmidt en Gerard Reve. De correlatie tussen opleiding en de waardering van deze items is slechts 0,18 - significant, maar niet erg spectaculair. De verklaarde variantie hiervan is praktisch nihil: 3,2 procent. De invloed van klasse is gelegen in de bekendheid met de humoristen en televisieprogramma's, niet zozeer in de waardering ervan. Het percentage van de humoristen en programma's die respondenten zeiden te kennen - los van hun waardering ervan - correleert 0,35 met opleidingsniveau. Ofwel: veel laag opleiden kennen Arjan Ederveen of *Haenen voor de nacht* simpelweg niet, en hebben er dus ook geen oordeel over. Ook voor de individuele items geldt dit verband: de waardering van geen van de humoristen/televisieprogramma's in dit cluster correleerde met opleidingsniveau; maar op De Jonge (die iedereen kende) en *De Hungering* (dat bijna niemand kende) na, zijn de respondenten die de humorist of het programma zeiden te kennen steeds significant hoger opgeleid dan de respondenten die hen niet kenden.

Deze laatste twee humorstijlen zijn misschien het best te omschrijven als 'volkse' en 'intellectuele' humor. Zoals blijkt uit tabel 1 noem ik de intellectuele stijl ook wel VPRO-humor. Dit is niet louter liefde voor alliteratie: 'VPRO-stijl' is in wezen een preciezere karakterisering dan 'intellectueel', niet alleen omdat zo veel van de personen en programma's in dit cluster aan deze zendgemachtige verbonden zijn (geweest), maar ook omdat 'VPRO' een specifieke associatie oproept met een progressieve culturele elite. 'VPRO' veroorzaakt bovendien een veel uitgesprokener aversieve of positieve reactie dan 'intellectueel'. Ik heb overwogen om volkse humor RTL4-humor te noemen; maar de humor in dit cluster heeft lang niet zo'n directe relatie met deze zender als de humor in het intellectuele cluster met de VPRO; het zou met evenveel recht SBS-, Veronica- of TROS-humor kunnen heten.

Als tegenhanger van 'volks' is 'intellectueel' de beste term. Ik ben mij er terdege van bewust dat 'volks' en 'intellectueel' bepaald geen neutrale descriptieve aanduidingen zijn. Dit probleem van de beladen termen is inherent aan deze hele exercitie: er bestaan voor smaakonderscheidingen nauwelijks neutrale termen. Smaakverschil is per definitie niet neutraal, zeker niet wanneer het, zoals hier, samenhangt met maatschappelijk statusverschil. De keuze voor de termen 'volks' en 'intellectueel' is bewust: de associaties - zowel positief als negatief - die deze termen oproepen zijn grotendeels dezelfde die worden opgeroepen door de humoristen en programma's in deze stijlen. En dit zijn precies de associaties en onderschei-

dingen die het hart vormen van dit artikel, en misschien wel van mijn gehele onderzoek: onderscheidingen die te maken hebben met smaak en klasseverschil. Niet alleen zal ik deze termen gebruiken; ik zal na deze uitweiding ook geen gebruik maken van de veilige uitweg voor beladen termen: het aanhalingsteken. 'Volks' en 'intellectueel' geeft vrij nauwkeurig weer wat ik bedoel: met alle ingesloten tegenopkijken en opneerkijken, snobisme en minderwaardigheidsgevoelens.

Het meest problematische begrip van deze twee is ongetwijfeld *volks*. Hoewel 'intellectueel' ook wel in neerbuigende zin gebruikt wordt, heeft dit begrip de maatschappelijke hiërarchie aan zijn kant. Het gebruik van het woord *volks* riekt al snel naar snobisme, zeker wanneer het wordt gebruikt in een academisch proefschrift. Dit woord heeft echter ook positieve connotaties: een redacteur van *Moppentappers* (Fred Crooswijk) vertelde mij dat ze 'echte volkse humor' wilden brengen 'voor de gewone man' - en daar was hij duidelijk trots op. Toon Hermans heeft zich altijd liever geafficheerd als 'volkshumorist' dan als cabaretier. In november 1999 zei hij nog dat hij geen cabaretier was - met alle intellectuele connotaties van dien: 'Ik ben een volkshumorist en dat zal ik altijd blijven' (Van Bilsen 1999). Zeker in samenstellingen als 'volksjongen' en 'volksbuurt' zijn de associaties niet alleen negatief - vier van de moppentappers vertelden trots dat ze 'een echte volksjongen' waren; en nog veel meer vertelden vol nostalgie over de 'volksbuurt' waar ze vandaan kwamen. Bij deze verhalen over volksbuurten en volksjongens speelde humor een grote rol: 'volks' klinkt bij veel mensen naar 'goede humor'. Zoals een moppentapper zei: 'Crooswijk is de Jordaan van Rotterdam en daar stam ik dus... maar ik geloof dat Crooswijk natuurlijk als echte volksbuurt ja toch ook meer humor heeft als de Heemraadsingel en Kralingen, hè? Zo'n volksbuurt net als in Amsterdam daar komt wel de meeste humor vandaan denk ik' (Albert Reiziger). Volksbuurten, volksjongens en volkskroegen - het roept associaties op met grappen, gelach en gezelligheid. En met de sfeer van Carmiggelt: kroegen, kleurrijke types, en 'vroeger kon je lachen'.

Het gevoel dat humor iets 'volks' is, of hoort bij 'het volk' klonk regelmatig door in de interviews. Het zat achter de uitspraak van moppentappers dat 'er op de universiteit wel wat meer gelachen kon worden'. Het speelde mee in de woorden van de timmerman op een scheepswerf die vertelde over de 'hunkering naar verstrooiing aan de top':

Wij hebben alle eigenlijk allemaal een bijnaam, Taaie Toon en Raggelhout. Ja zo praten wij met elkaar. Dat doen jullie waarschijnlijk niet op de universiteit. (...) Ik heb ook een tijdje in de OR gezeten en dan krijg je ook weleens met de directeur te maken en toen vielen die bijnamen wel eens per ongeluk hè, en daar

wou ie alles over en dit en dat. En dat vond ie zo grappig. Toen vroeg ie de lijst van al die bijnamen. Nou die mag je wel hebben joh. Dan ken je toch zien dat er ook aan de top hunkering is naar een beetje verstrooiing (Harm Arends).

Maar het duidelijkst werd dit sentiment onder woorden gebracht door een van de sociale stijgers, een kunstenaar uit, zoals hij zelf zei, 'een gewoon arbeidersgezin':

Dus ik merkte het op de kunstacademie ook wel hoor dat... Mensen zien de humor toch vaak als iets wat bij lager opgeleiden hoort, denk ik. (...) Ik denk dat ik een universitaire studie alleen al vanwege het milieu niet af had kunnen maken. Ja dat maakt uiteindelijk niet uit, als jij je prima voelt bij een wat sterielere - ja zo voel ik dat dan hoor steriel - als je je daar prima bij voelt bij zo'n omgeving is daar niks mis mee (...) Maar ik ben blij dat ik m'n... Bijvoorbeeld ik ga met een groep op de motor, en dat is weer een héél ander milieu. En ik heb ook in krachtcentra getraind en trainingen gegeven, en dat is weer een heel ander milieu hè? En ik vind de humor van een marktkoopman vind ik ook prachtig. En van de koopvrouw want daar vertellen vrouwen dus wel moppen hè op de markt. Maar wat ik me afvraag, misschien dat jouw onderzoek daar dus over gaat, is: waarom hebben hoger opgeleiden, wat is nou werkelijk de psychologische achtergrond van het feit dat daar op zo'n manier mee om wordt gegaan, met humor? Kijk ze hoeven van mij niet allemaal moppen te gaan vertellen. Maar ik bespeur op dat gebied een enorme remming. Want ik heb tuurlijk door mijn vriendin [met een universitaire achtergrond, GK] ben ik wel op feesten geweest en ik bespeur daar ontzettend weinig humor in en dat vind ik zo raar want het is zo'n makkelijke manier om elkaar om iets beter te leren kennen (Bart Winia).

Om kort te gaan: volks is dus, juist als het om humor gaat, zeker niet een uitsluitend neerbuigende term. Het roept een mengsel van positieve en negatieve associaties op die de kern raakt van wat ik hier hoop te bespreken. En daarom deze term. Zonder aanhalingstekens.

De beoordeling van humoristen en televisieprogramma's, blijkt dus uit de vragenlijst, hangt samen met twee sociale tegenstellingen. Deze tegenstellingen - oud en jong, hoog- en laagopgeleid - lopen enigszins door elkaar heen, zoals ook blijkt uit figuur 1. Niet alleen is er enige overlap tussen de volkse stijl en de veteranen; en tussen de VPRO-stijl en zowel veteranen als vedettes; in afgezwakte vorm loopt de hoog-laag indeling door het hele cluster met de ouderen heen. Sonneveld en Kan nemen in dit cluster een centrale plaats in, zij vormen in feite de verbinding tussen de intellectuelen Schmidt en Carmiggelt, en de volksere Hermans, Van Vliet, Tailleur, en Schouten.

Voorkeur en afkeer van veteranen en vedettes hangen mijns inziens vooral samen met inhoudelijke overwegingen. Veel ouderen wijzen De Jonge, De Leeuw en Van 't Hek af vanwege hun grofheid; en jongeren zien weinig in oudere humoristen omdat ze de verwijzingen niet begrijpen, of omdat ze het oubollig, langzaam, of braaf vinden. Daarnaast kennen veel jongeren deze humoristen gewoon niet omdat het 'voor hun tijd' is. Het zijn dus voor een belangrijk deel kwesties van pijnlijkhedsthrempels en identificatie. De grens tussen stijl en inhoud is echter niet heel scherp: de grofheid waar ouderen vaak bezwaar tegen maken is niet alleen een kwestie van verschil in pijnlijkhedsthrempels, maar hangt ook samen met het najagen van schokeffecten: een humoristische 'stijlfiguur' die pas in de jaren zeventig opgekomen is. In het algemeen denk ik echter dat inhoudelijke kwesties hier zwaarder wegen dan stijlkwes-ties.

De hoog-laag-indeling is eerder een kwestie van stijl dan van inhoud: hij is moeilijk in verband te brengen met de thematiek van de humor of met de mate van grofheid. Ook de onbekendheid met het VPRO-cluster is niet zo eenvoudig te verklaren als de onbekendheid met Kan of Sonneveld, die simpelweg een kwestie van leeftijd is. In principe zijn de humoristen en televisieprogramma's in beide clusters voor iedereen bereikbaar: ze komen allemaal op televisie. Het verschil tussen deze twee typen humor zit niet in de inhoud, maar eerder in toon, aanpak, vormgeving, presentatie en meer in het algemeen de sfeer die ervan uitstraalt: het is een kwestie van stijl.

Gelukkig laat niet alle humor zich zo makkelijk sociologiseren: een deel van de cabaretiers, komieken en televisieprogramma's in de vragenlijst (ongeveer 25 procent) viel buiten deze groepen. Dit wil niet zeggen dat ze niet gewaardeerd werden; alleen dat de beoordeling van deze humoristen en programma's niet duidelijk samenhangt met andere items. Hier is dus sprake van meer individuele smaakvarianties die niet in verband te brengen was met een bredere smaak, en evenmin met sociale achtergrond. Dit geldt, opvallend genoeg, voor bijna alle niet-Nederlandse televisieprogramma's: de humorstijlen hebben bijna uitsluitend betrekking op Nederlandse humor. Alleen *Monty Python* en *Absolutely Fabulous* zitten in het VPRO-cluster, *Laurel & Hardy* correleerde met de waardering van Toon Hermans, maar televisieprogramma's als *Cheers*, *Friends*, *Married with Children* of *Tom & Jerry* hielden op geen enkele manier verband met de waardering van andere programma's of sociale achtergrond. Wel was er nog een mini-smaakje op het gebied van de Engelse humor: mensen die van 'Allo 'Allo hielden, vonden in het algemeen ook *Keeping up Appearances* grappig.

Ook een aantal Nederlandse humoristen paste niet echt duidelijk bij één smaak: Harry Jekkers, Brigitte Kaandorp en Herman Finkers vielen noch in de oud-jong noch in de hoog-laag indeling; zij correleerden niet met een van humorstijlen, en evenmin op zichzelf met een van de achtergrondvariabelen.

Met de beschrijving van deze humorstijlen heb ik mijzelf wel erg kwetsbaar gemaakt voor het klassieke bezwaar tegen sociologisch onderzoek: wetenschappelijk bewijzen wat iedereen allang weet. Dat mensen die van Van Duin houden meer waardering hebben voor *Flodder* dan voor Van Kooten en De Bie zal niemand verbazen; en dat gevoel voor humor samenhangt met leeftijd en opleidingsniveau dacht iedereen natuurlijk ook allang. We hebben al snel een beeld van het soort mensen dat bij bepaalde artiesten hoort: als we horen dat iemand André van Duin of Van Kooten en De Bie grappig vindt, wordt leesgedrag, interieur, en kledestijl er al bijna vanzelf bij gedacht. Hoewel dit zelden hardop wordt uitgesproken, heeft ieder lid van een bepaalde cultuur een beeld van het culturele landschap - met bijbehorende beoordeling.

Al heeft deze indeling in humorstijlen wellicht een hoog open deurgehalte, toch moet ik zeggen dat het hierboven geschetste resultaat mij enigszins verraste. Dat er een verband zou zijn tussen humor, leeftijd en klasse is op zichzelf niet verbazend, maar wel dat deze zo simpele tweedeling zo veel verklaart. Zoals al gezegd bestaat tegenwoordig het idee dat er meer diversiteit in smaken bestaat dan vroeger; en dat vooral dergelijke simpele hoog-laag indelingen passé zijn. Mijn verwachting was dan ook een diffuser patroon, met meer verschillende smaken, een grotere diversiteit aan levensstijlen of 'oriëntaties' - zeker gezien het feit dat het hier ging om zaken die voor iedereen via de televisie toegankelijk zijn. Niet alleen de televisieprogramma's, maar ook cabaretiërs, komieken en schrijvers kent het merendeel van de Nederlandse bevolking uitsluitend via de TV. Vanuit dit perspectief was de gevonden (dubbele) tweedeling verrassend simpel.

Het is verleidelijk te denken dat vooral bij de hoger opgeleiden de becijfering voor een deel ingegeven is door snobisme of sociale wenselijkheid. Het is niet erg acceptabel om André van Duin of *Banana Split* leuk te vinden - hoewel het usance is om te zeggen dat Van Duin in de jaren zeventig nog wel leuk was, en dat hij toen ook een héél andere kant op had kunnen gaan. Ook bij de vedettes zal sociale wenselijkheid wel een rol spelen: als iedereen het leuk vindt, zal het wel goed zijn. De interviews zijn wat dit betreft een aanvulling: hierbij was vaak sprake van oprecht overkomende voorkeur en afkeer. Waardering van iets grappigs is toch een bijna reflexmatige reactie; en vooral afkeer is goed te zien - als iemand echt niet begrijpt wat ergens zo grappig aan is, valt dit nauwelijks te

veinen. Natuurlijk waren er onder de hoger opgeleiden wel halfslachtige uitspraken als 'het is natuurlijk platvloers maar ik kijk er toch wel eens naar'. Belangrijker is echter dat veel intellectuelen zich niet erg leken te schamen voor volkse voorkeuren; een jurist vertelde mij blijmoedig over zijn liefde voor Van Duin (Sybren Boonstra); een arts vertelde enigszins besmuikt dat hij zo gelachen had om Tineke Schouten (Kees van Dokkum), en een leraar Engels gaf toe dat hij de *Flodder*-film eigenlijk heel leuk had gevonden (Louis Baldé).

Een belangrijke aanwijzing dat de voorkeur van intellectuelen niet alleen samenhangt met sociale wenselijkheid is het feit dat een analyse van de bekendheid met televisieprogramma's en personen vrijwel dezelfde clustering oplevert als de analyse van de bekendheid.⁶ Deze clusters hangen evenzeer samen met leeftijd en opleidingsniveau. Bij ken wel/niet kan nauwelijks sprake zijn van sociale wenselijkheid; als men een goede indruk wil maken is het logischer om voorkeur of afkeer aan te geven. Dit bevestigt in de eerste plaats de statistische of empirische 'robuustheid' van deze vier stijlen - bij verschillende analyses komt er steeds ongeveer hetzelfde uit. Het geeft echter ook iets aan over smaak- en stijlverschil: dit is niet alleen een kwestie van voorkeur en afkeer, maar ook van kennis. Bekendheid met cultuurverschijnselen speelt een eigen, afzonderlijke rol: het gaat vooraf aan voorkeur en afkeer, en hangt evenzeer af van sociale achtergrond als waardering.

Stijl, status en kennis

Bekendheid speelt vooral een belangrijke rol bij smaakverschil tussen hoog- en laagopgeleiden. Bij veteranen en vedettes is eerder sprake van een wederzijdse afkeuring van elkaars humor: jongeren houden niet van wat ouderen grappig vinden, en andersom. Bij de volkse en intellectuele stijlen zijn de verschillen in bekendheid met de humoristen groter dan de verschillen in waardering. Er is hier ook niet, zoals bij de vedettes en de veteranen, sprake van wederkerigheid; het gaat om waardering - van intellectuele humor - en afkeer - van volkse humor - aan de ene kant; maar aan de andere kant zien we voorkeur - voor volkse humor - gecombineerd met onbekendheid met intellectuele humor. Met andere woorden: hoger opgeleiden houden niet van de humor van lager opgeleiden; lager opgeleiden kennen intellectuele humor niet eens. Overigens werkt dit andersom ook een beetje zo: een zwakke negatieve correlatie (-0,19) tussen bekendheid met het volkse cluster en opleidingsniveau wijst erop dat hoger opgeleiden ook niet altijd volledig op de hoogte zijn van volkse humor. Maar bij ho-

ger opgeleiden is de afkeer aanzienlijk groter dan de onbekendheid; terwijl bij lager opgeleiden onbekendheid een veel grotere rol speelt dan afkeer.

De dubbele smaak-tweedeling die blijkt uit de vragenlijst duidt op het bestaan van klasseculturen en leeftijdsculturen, met bijbehorende smaak- en stijlverschillen. De asymmetrie bij de hoge en lage clusters wijst echter op een statusverschil tussen deze twee klasseculturen. Een vergelijkbaar statusverschil vond ik ook bij moppen: hoger opgeleiden vinden moppen niet alleen minder leuk dan lager opgeleiden, ze kijken er ook enigszins op neer. Eén van mijn hoger opgeleide informanten beschreef moppen zelfs als 'een vorm van geestelijke armoede'.

Er is echter één opvallend verschil tussen de smaakverschillen bij moppen en deze stijlen: de hoger opgeleiden waren in het algemeen ook vrij negatief over moppen, zelfs al kwamen ze niet vaak mee in aanraking. Hoger opgeleiden keuren de smaak van lager opgeleiden af; en hun eigen humorstijl blijft ontoegankelijk voor mensen met een lagere status. Blijkbaar hebben personen en groepen met een lagere maatschappelijke status minder om op neer te kijken.

Zelfs hun *oordeel* over de humorstijl van anderen houden hoger opgeleiden buiten het bereik van anderen; liefhebbers van Van Duin en *Flodder* zijn zich evenmin bewust van de status die deze humor heeft in de ogen van intellectuelen als van de onbekendheid van moppen in hogere kringen. Dit patroon van afkeuring van het andere en ontoegankelijkheid van het eigene is typerend voor elitaire smaken; je ziet het ook bij klassieke muziek of literatuur (hoewel daar via het onderwijs wel geregeld wordt dat men zich bewust wordt van de inferioriteit van 'lectuur'). 'Hoge' smaak is exclusief in de letterlijke zin van het woord: het sluit mensen uit (Bourdieu 1979; Gans 1974).

Hoe dit werkt is goed te zien in figuur 2; waarin de waardering en bekendheid van intellectuele humoristen en televisieprogramma's is weergegeven. De bekendheid met deze humor hangt samen met opleidingsniveau; en binnen de groep van hoger opgeleiden is een deel dat het wel, een deel dat het niet waardeert. Je zou kunnen zeggen dat opleidingsniveau een voorwaarde is om met 'intellectuele humor' in aanraking te komen; en vanuit dat punt kunnen mensen blijkbaar beslissen of ze het wel of niet leuk vinden. Een vergelijkbaar figuur voor het volkse cluster levert een veel eenduidiger relatie tussen opleidingsniveau en waardering. 'Ken niet' is daar sowieso veel zeldzamer; praktisch iedereen kent de humoristen en programma's in dit cluster.

Misschien klinkt dit als een zijpad - hoe bewegen mensen zich door de media? - maar dat is het niet. Het gaat namelijk om meer dan alleen mediagebruik; het gaat om de manier waarop sociale positie beïnvloedt of

mensen op de hoogte raken van het bestaan van bepaalde culturele fenomenen, van *Moppentoppers* of Hans Teeuwen tot moppen. In het geval van moppen is een dergelijk patroon nog wel begrijpelijk: kennis van moppen is een direct gevolg van sociale netwerken. Als je in het verkeerde milieu zit, hoor je zelden moppen. Maar bij humoristen en televisieprogramma's is het moeilijker voorstelbaar. Iedereen in Nederland krijgt precies dezelfde televisie tot in de huiskamer aangeleverd, maar blijkbaar zijn mensen zich vaak slechts bewust van een gedeelte van wat de televisie binnenbrengt. De rest dringt simpelweg niet eens door tot hun bewustzijn.

Voordat ik verder in kan gaan op de vraag waarom mensen iets wel of niet grappig vinden, moet dus eerst de vraag aan de orde worden gesteld hoe bepaalde vormen van humor (en niet alleen humor) überhaupt binnen iemands blikveld vallen; en vooral, hoe iets buiten iemands blikveld blijft. Dit zal ik doen aan de hand van interviewmateriaal: naast een enquête heb ik 66 personen uitgesproken geïnterviewd over humor, 34 mensen die veel moppen kenden en vertelden, en 32 personen die ook de vragenlijst hadden ingevuld. Ik duid deze groepen voor het gemak aan als 'de moppentappers' en 'de steekproef' (voor uitgebreidere informatie over de werving van deze informanten, zie Kuipers 1998).

Hoe bepaalde vormen van humor iemands blikveld wel of niet bereikt is misschien het best te zien aan de hand van de bekendheid met en waardering van Arjen Ederveen. Kort voor en tijdens mijn eerste interviews had hij in 'mijn kringen' een soort sensatie veroorzaakt met *Dertig Minuten*, een serie trage, zorgvuldig geacteerde nep-documentaires. De beroemdste uit deze serie is vermoedelijk 'geboren in een verkeerd lichaam', over een Groningse boer die een rasveranderings-operatie ondergaat: hij wordt omgebouwd tot bosneger. Een parodie kon je dit nauwelijks nog noemen: daarvoor werd de toon en sfeer van een documentaire over een ingrijpend psychisch proces te precies volgehouden. Of het humor was of ernst was eigenlijk niet meer vast te stellen. Verschillende geïnterviewden uit de steekproef vonden hem 'ontzettend goed', 'heel erg grappig', maar ook 'zeer herkenbaar' en zelfs 'een echte kunstenaar'.

In de vragenlijst bleek echter dat hij vrij onbekend was, slechts 51 procent kende hem. Bijna niemand van de moppentappers die ik naar hem vroeg had van hem gehoord. Degenen die hem wel kenden waren eenvoudigweg niet geïnteresseerd. Een van de meer geïnformeerde reacties op mijn vraag wat iemand van Arjan Ederveen vond: 'Nou ik heb het eigenlijk nog nooit... één keer heel lang geleden. Daarna eigenlijk nooit meer naar gekeken. Ken het eigenlijk helemaal niet. Het boeit me niet' (Gerrit Helman). Inhoudelijke bezwaren had men eigenlijk niet tegen Ederveen; het was eerder een kwestie van desinteresse. De moppentappers vonden

Ederveen niet humoristisch, en zelfs niet eens interessant. Vergelijkbare ongeïnteresseerde uitspraken werden gedaan over Deelder, *Jiskefet*, Haenen, Reve, Wim T. Schippers, *Absolutely Fabulous*, of, zoals deze, over Dorrestijn: 'Zegt mij niks. Staat daar te kwelen op televisie en dan zeg ik: nou zou wel kunnen maar is aan mij niet besteed gewoon. En ook niet nogmaals om die figuur gewoon want dat zou me een zorg zijn, maar nee dat boeit me niet. Heb er geen voelhorens voor geloof ik' (Kees van Dokkum).

Dit is hoe dergelijke onbekendheid werkt: iemand wordt door een programma of humorist niet vermaakt, niet geraakt, niet geamuseerd; maar ook niet boos, beledigd, of geïrriteerd. Men heeft geen enkel inhoudelijk bezwaar; na een eerste keer per ongeluk langzappen heeft men er nooit meer naar gekeken. Vaak blijft het mensen niet eens bij: men kan zich er ook niets meer van herinneren. Het 'zegt' mensen 'gewoon niks' - de humor niet, maar ook de persoon, het verhaal, de thematiek en de stijl niet.

Bekende humoristen en programma's uit het intellectuele cluster werden overigens op vergelijkbare gronden afgewezen: niet op basis van concrete bezwaren, maar omdat het mensen 'niets zegt'. De toon was hierbij vaak ook wat vertwijfeld: 'Ik weet het niet, misschien staan hun gezichten me wel gewoon niet aan' (Claudia van Leer over Van Kooten en De Bie), of nog weifelender: 'Van Kooten en De Bie. Ja. Nee, of het nou te highbrow voor mij was, ik weet niet. Of ze zijn te scherp of zo. Ik kon ze niet waarderen' (Ton Linge). Mensen hebben zelfs nauwelijks argumenten, en zelfs geen woorden om uit te leggen wat hen niet bevalt: ze zien het, en er gebeurt niets.

Wat ze dan zien, als ze per ongeluk toch kijken, is vaak ook verrassend anders dan wat ik altijd gemeend heb te zien. Zo zei iemand over Van Kooten en De Bie: 'Als ze allebei als vrouw verkleed zijn, nou ja, een ander kan dat leuk vinden maar dat zegt me niks. Komt beetje raar over, maar een ander kan in een deuk liggen hoor haha [neplachen] leuk' (Ivo Engelsman). Hij heeft het hier over de twee zusters Jettie en Kootje Veenendaal, in wie ik altijd heel overtuigende personages had gezien. Hij ziet hier een heel goedkope humoristische truc: een man in vrouwenkleden, een soort Snip en Snap, inderdaad een vrij banale vorm van humor. Hij begrijpt het hele programma anders dan ik het ooit gezien heb; hij heeft een heel andere 'lezing' van dezelfde humor (Fiske 1989; Morley & Chen 1996).

Er is hier een merkwaardig uitsluitingsmechanisme aan het werk: mensen kijken naar hetzelfde, maar ze zien iets heel anders. Of beter: ze zien er eigenlijk *niets* in. Er is blijkbaar iets aan de humor in het VPRO-cluster waardoor veel mensen, niet alleen lager opgeleiden, maar ook een deel van

de hoger opgeleiden, acut hun belangstelling verliezen. De ontoegankelijkheid van deze humor - en ontoegankelijk is het blijkbaar - is niet eens gelegen in inhoudelijke overwegingen, maar louter in het feit dat het mensen *niets zegt*. Deze desinteresse is een directe, niet beredeneerde reactie, bijna even direct als lachen of verontwaardiging. Het is, inderdaad, zoals Jansen zei, een kwestie van 'voelhorens' die iemand wel of niet heeft: het vermogen om iets grappig te vinden maakt deel uit van wat Bourdieu noemt iemands habitus.

Om intellectuele humor te kunnen waarderen, is blijkbaar een habitus vereist die niet iedereen heeft, en die samenhangt met opleidingsniveau. Het waarderen van deze intellectuele humor vergt een zekere distantie of vertaalslag die vergelijkbaar is met de 'esthetische dispositie' van Bourdieu (1979): een bepaalde esthetische basishouding die ook nodig is voor het waarderen van moderne en abstracte kunst. Deze esthetische dispositie hangt, net als de intellectuele humor-habitus, samen met opleidingsniveau, of specifieker: met cultureel kapitaal, met een manier van kijken, redeneren, nadenken en communiceren die mensen van huis uit meekrijgen, maar die voor een belangrijk deel ook wordt aangeleerd in het onderwijs. Deze dispositie wordt gekenmerkt door een afstandelijke, en wat intellectualistische of cerebrale kijk op schoonheid en genot: niet het direct toegankelijke plezier van iets dat op het eerste gezicht aantrekkelijk, mooi of leuk is, maar een wat gedistantieerder, en vooral ook geïnformeerder, genot van zaken die je moet 'leren waarderen'. Literatuur, abstracte kunst of hedendaagse klassieke muziek is bij een eerste kennismaking niet mooi of leuk. Iets vergelijkbaars geldt voor intellectuele humor: op het eerste gezicht is het niet meteen grappig of aantrekkelijk en soms komt het aanvankelijk zelfs onaangenaam over: Ederveen is op het eerste gezicht traag, De Jonge lijkt in eerste instantie vooral druk en chaotisch en *Jiskefet*, *De Hunkering* of Hans Teeuwen kunnen zelfs uitgesproken verontrustend zijn.

In de praktijk is deze habitus exclusief, maar hij komt niet louter voort uit snobisme. De esthetische waardering van intellectuele humor is, bij de mensen die deze houding geïnternaliseerd hebben, volstrekt automatisch: lachen om Ederveen is een even directe reflexmatige reactie als de desinteresse van de moppentappers. Ook voor de makers van de humor die vooral door intellectuelen op prijs wordt gesteld is deze waardering automatisch: ik althans geloof niet dat Dorrestijn of Ederveen expres 'moeilijk doen'. Ze zijn zo zeer geschoold in een bepaald idioom dat het voor hen niet meer moeilijk is, zoals ik geschoold ben in mijn jargon terwijl ik nog steeds niet denk dat ik ontoegankelijk schrijf; omdat ik niet beter weet of mensen snappen wel wat een latente functie of een habitus is. De liefhebbers van intellectuele humor hebben simpelweg een andere humorstijl, die

enorm verschilt van de volkse stijl: ze hebben andere ideeën over wat goede en slechte humor is. En daarom zien ze in deze intellectuele humor iets wat anderen er niet in zien.

Dit geldt ook andersom, overigens: liefhebbers van volkse humor zien ook iets wat anderen niet zien. Het verschil is echter dat anderen daar niet *niets* zien, maar iets wat ze afkeuren: platvloersheid, oubolligheid, flauwe humor, of misschien vinden ze het gewoon saai. Het is echter niet op dezelfde manier ontoegankelijk; het kan afkeer, verveling of ergernis oproepen, maar nooit de niet-begrijpende, nauwelijks in woorden te vatten desinteresse die bijvoorbeeld *Dertig minuten* kan veroorzaken. Zoals een van de moppentappers terecht opmerkte: 'André van Duin daar kan iedereen naar luisteren, de één vind het flauw, de ander lacht zich een deuk, maar is voor iedereen toegankelijk' (Egbert van Kaam). Als het om André van Duin gaat ziet iedereen iets waarover hij een mening kan vormen; en waarover hij zich gemachtigd voelt een mening te hebben; en voor Ederveen of De Jonge geldt dit in veel mindere mate. Dit vormt (een deel van) de winst van een hoge opleiding: je hebt steeds meer om af te keuren en op neer te kijken.

De tweedeling in de humor: volkse en intellectuele humorstijlen

Wat maakt dat humor mensen wel 'iets zegt'? Wat zien mensen in de humor die zij humoristisch vinden? De vragenlijst beschrijft dit, maar geeft hier geen antwoord op. In een gesprek kunnen mensen dit proberen onder woorden te brengen. Tijdens de interviews heb ik dan ook uitgebreid besproken wat mensen beschouwen als goede en slechte humor, wat ze waarderen in hun favoriete humoristen; en wat mensen zien als ze kijken naar humoristische televisieprogramma's. En daaruit bleek dat mensen heel verschillende criteria hebben voor wat goede en slechte humor is.

Als je met mensen spreekt springt variatie veel meer in het oog; en verdwijnen overeenkomsten snel uit zicht. In de interviews kwam ik aanzienlijk meer individuele variatie tegen dan zichtbaar wordt in cijfers en statistische analyses. Toch zijn de humorstijlen uit de vragenlijst in de interviews goed te herkennen. Dat wil zeggen, van de vier gevonden stijlen hielden er drie stand: de volkse stijl, de intellectuele stijl, en de veteranen. Het cluster met de vedettes viel tijdens de interviews al snel uit elkaar: de echte liefhebbers hielden zeker niet automatisch van alle drie.⁷ Liefhebbers van De Jonge verschilden nogal van liefhebbers van De Leeuw of Van 't Hek, zowel wat hun achtergrond, als wat hun overige voorkeuren betreft. Mijn indruk is dat de correlatie tussen deze drie factoren deels een gevolg

is van hun grote bekendheid: ook mensen die tijdens de interviews niet zo geïnteresseerd leken te zijn in cabaret, hadden dezen toch wel hoge cijfers gegeven. Desgevraagd konden zij hiervoor vaak geen duidelijke redenen geven. De echte liefhebbers van een van deze drie daarentegen hadden vaak zeer weloverwogen oordelen over hun favoriet. Beroemdheid leidt automatisch tot een verhoging van de waardering; maar dit is meestal geen door-dachte of diepgevoelde waardering. Er zit een element van sociale wense-lijkheid of volgzzaamheid in.

Ook de veteranen-stijl kwam naar voren uit de vragenlijst, maar deze kwam nauwelijks zelfstandig voor. Elf van de geïnterviewden hadden een meer dan gemiddelde waardering voor en bekendheid met de veteranen, maar deze stijl bleek in de interviews altijd gecombineerd te zijn met ofwel een volkse, ofwel een VPRO-stijl. Tijdens de interviews bleken mensen vaak ook een voorkeur te hebben voor ofwel de intellectuelere humoristen in dit cluster - Kan, Schmidt - ofwel juist voor de volkse - Hermans, Tailleur.

Zowel het intellectuele als het volkse cluster kwamen duidelijk naar voren uit de interviews; van de 32 geïnterviewden uit de steekproef hadden acht een volkse smaak; twaalf hadden een meer dan gemiddelde waarde- ring van en bekendheid met het de VPRO-humoristen. Wat nauwelijks voor- kwam waren mensen die zowel van volkse als van intellectuele humor hielden; deze twee smaken lijken elkaar uit te sluiten. Slechts vier personen combineerden deze twee smaken; maar deze vier hadden een uitgesproken brede smaak: zij vonden alle soorten humor even leuk, dus ook Kaandorp, moppen, Amerikaanse comedy's en Britse series. En uiteraard: niet alle geïnterviewden hoorden bij een van de humorstijlen. Acht van de geïnter- viewden vielen buiten elke stijl. Op deze personen, en hun smaak, voor- keuren, bezwaren zal ik in een latere paragraaf ingaan. Eerst wil ik echter de argumenten bespreken van de liefhebbers van de volkse en intellectuele humor. Waarom vinden zij humoristen en televisieprogramma's humoris- tisch?

Argumenten voor volkse humor

De volkse stijl kwam duidelijk naar voren in de interviews: mensen die Van Duin noemden, hielden in het algemeen ook van Schouten, Millecam, *Moppentoppers*, *Banana Split*, *Flodder*, *Over de rooie* en *Ook dat nog*. Op basis van de ingevulde vragenlijsten vallen acht personen (25 procent) in dit cluster: vier mannen, vier vrouwen; één universitair opgeleide - de arts die ook van moppen hield -, een HTS-er; twee personen met een mid- delbare beroepsopleiding; één met een lagere beroepsopleiding; en drie met middelbare school (tweemaal mulo, eenmaal havo niet afgemaakt). Deze

mensen hadden allemaal ook een bovengemiddelde waardering voor de moppen. Het merendeel van de moppentappers hield ook van dit type humor: als ik met terugwerkende kracht hun interviews indeel in de vier clusters, hebben 25 van de 34 een volkse humorstijl - bij de jongeren veelal gecombineerd met een voorkeur voor de 'hardere' humor van Van 't Hek. De overige negen gaven praktisch allemaal de voorkeur aan de oudere humoristen, met name Toon Hermans en Tom Manders (Dorus). Van Duin was onder de moppentappers de grote favoriet, evenals - weinig verbazend - *Moppentoppers*.

De liefhebbers van de volkse humor hadden in het algemeen meer moeite met het motiveren en uitleggen van hun smaak dan de liefhebbers van de VPRO-humor. Ik liet hen vaak ook enigszins in verwarring achter. Dit hangt samen met opleidingsniveau; het kunnen motiveren van smaken en voorkeuren is een, in wezen vrij nutteloze, vaardigheid, die vooral op VWO en universiteiten wordt onderwezen. Echter, ondanks het feit dat het voor deze mensen een lastige (en, geloof ik, voor hun gevoel nogal zinloze) opgave was om onder woorden te brengen wat hun wel of niet beviel aan verschillende soorten humor, formuleerden zij uiteindelijk duidelijke argumenten voor volkse humor.

Veel meer dan bij de liefhebbers van andere typen humor was hun voorkeur en afkeer voor humoristen geformuleerd in termen van persoon: Tineke Schouten 'komt erg humoristisch over'; Freek de Jonge is een 'rare man'; Ron Brandsteder 'maakt een plezierige indruk'; Sylvia Millecam is een 'pracht-iemand'. Het grootste compliment dat hier werd gegeven was meestal voor André van Duin: 'Als je zijn gezicht ziet moet je al lachen' (bv. Frouke Huizinga, Claudia van Leer, Jan Jurriaans, Gerrit Helman, Egbert van Kaam, Martin van de Ven). Het werd ook wel gezegd over Hermans: 'gewoon zoals-ie kijkt. Dan moet je al lachen' (Patrick Kok); en éénmaal over Millecam (Ivo Engelsman). Alleen mensen met een volkse stijl gaven dergelijke complimenten waarbij persoon en humor bijna gelijk werden gesteld. Ook bezwaren tegen mensen die ze niet grappig vonden werden op een vergelijkbare manier geformuleerd: 'hun gezicht staat me gewoon niet aan' (over Van Kooten en De Bie); 'hij (Van 't Hek) komt gewoon niet plezierig over'.

Ook 'spontaniteit' of 'ongedwongenheid' werd zeer gewaardeerd in humoristen en televisieprogramma's: Van Duin, Schouten, maar ook Millecam en alle deelnemers aan *Ook dat nog* werden geroemd om hun 'spontane humor'. Ook dit is uiteraard een karakteristiek van een persoon, niet alleen van diens humor.

Het is net als ik daar naar kijk en luister naar, naar André van Duin, is het net of ie dat op dat moment, wat er gebeurt, verzint, hè. Het komt zo, hij brengt dat zo plots, of, of het hem ineens invalt hè. Ik weet zeker dat het niet zo is. Het is ingestudeerd. Maar je voelt van die cabaretist die is spontaan, daar waar je zegt van ja wat ik dus van die André van Duin goed vind, dat denken van die vertelt dat, die valt dat ineens in hè. Die vertelt dat niet om de moppen maar om de mensen gezelligheid te geven (Jan Jurriaans).

‘Spontaniteit’ betekent dus niet alleen ongekunsteldheid, dat iemand natureel overkomt; maar het wordt hier in een adem genoemd met ‘gezelligheid.’

De behoefte aan gezelligheid hangt ook samen met een volgende belangrijke overweging: dat goede humor niet kwetst. Een leuke grap, een goede humorist, en een vermakelijk programma mag nooit mensen ‘krenken’ of ‘beledigen’. Dezelfde man ook over Van Duin: ‘Toch van die manier waarop dat ie iets vertelt en ja, en ook de mopjes, hij is nooit, nooit vervelend. Hij maakt geen moppen ten koste van anderen hè’ (Jan Jurriaans). Humoristen en programma’s die wel kwetsend zijn worden dan ook afgekeurd. Vaak ging dit echter om zeer onverwachte personen. Een oudere vertegenwoordiger zei over Wim Kan: ‘Boeit me niet zo omdat ie vrij regelmatig in politiek mensen krenkt en nou dat vin’ ’k niet zo gezellig. Ik hou echt van nou plezierige humor zonder dat ze mensen krenken. Dan vin’ ’k het wel leuk’ (Ivo Engelsman). Kwetsen is echter niet zo’n eenduidige categorie: deze man heeft bezwaar tegen Wim Kan, maar houdt wel racistische grappen (zolang er maar niemand van de aangesproken groep bij is). Hij hield ook niet van Paul de Leeuw omdat die mensen voor gek zet, Freek de Jonge vond hij te ver gaan, maar *Banana Split* vond hij weer erg leuk, vooral ‘als ze iemand te grazen nemen die denkt dat ie het allemaal zo goed weet en met hem kan niets gebeuren ze hebben d’r zo een te pakken dat vind ik helemaal leuk’. Kwetsen omvat dus niet alle humor ten koste van andere mensen; het mag zolang er bepaalde duidelijke grenzen in acht worden genomen: niet waar de slachtoffers bij zijn; wel van mensen die het verdiend hebben (en merkte hij ook nog op: die zelf toestemming hebben gegeven voor uitzending); en, vermoed ik op basis van zijn uitspraak over Kan, niet ten koste van machthebbers.

Belangrijker echter dan wat precies geldt als kwetsend is voor dit moment de algemene uitspraak die hij hier doet over humor: hij wil ‘plezierige humor’, het moet wel gezellig blijven. Gezellig, spontaan, niet kwetsend, plezierig, ‘als ik hem zie moet ik al lachen’ - het gaat hier om de beschrijving van een persoon, een sfeer, en niet alleen om een bepaald type humor. Het beeld dat uit deze beschrijvingen opdoemt van goede

humor is de gezellige avond: goed gezelschap, plezierige sfeer, aardige mensen.

Sommige complimenten hadden echter wel meer betrekking op het type humor; los van de sfeer of persoonlijke presentatie. Een groot compliment was: simpelheid. Bijna iedereen noemde dit: men houdt van 'eenvoudige humor' 'waar je niet over hoeft na te denken', die 'gewoon leuk' is. Zoals een hoogopgeleide met een volkse humorstijl zei over André van Duin, waarschijnlijk de meest typische vertegenwoordiger van deze stijl: 'André van Duin die is gewoon recht voor zijn raap, en daar hoeft je eigenlijk niet bij na te denken is alleen maar plezier' (Kees van Dokkum). En ook een *sitcom* als *Flodder* moet niet te moeilijk zijn: 'Moet gewoon heel relaxed zijn. Als ik even naar de keuken wil dan kan ik gerust naar de keuken. Als ik weer terug kom, nou ja ik heb niks gemist [lacht]. Het is nog steeds even leuk' (Froukje Huizinga).

Als mensen simpelheid waarderen, is 'moeilijk' natuurlijk een bezwaar. Humoristen als Freek de Jonge, maar ook Herman Finkers en Youp van 't Hek werden wel afgekeurd omdat ze te moeilijk zijn; of omdat je 'er wel echt bij moet blijven'.

Freek de Jonge. Nou die kan ik helemaal niet volgen. Dat gaat gewoon te snel, dan heb ik gewoon de helft niet gehoord en dan denk ik van: dan doe ik er ook geen moeite voor om het nog te volgen, want dan vind ik het gewoon al niet interessant meer. Als het teveel gaat kosten om te denken van: wat zegt ie allemaal dan... Maar niet echt dat ik er een hekel aan heb. Ik bedoel dat niet (Claire Kantenaar).

Ja ik hou niet van Freek de Jonge. Ik vind humor dat moet makkelijk zijn. Hij maakt een grapje en dan komt ie een half uur later komt ie daar op terug en dat kan ik allemaal niet bij - tenminste daar heb ik dan geen zin in. Zit ik in het theater en dan moet ik gewoon lekker ontspannen boem direct humor dat ik niet een half uur terug moet denken van 'o ja'. Nee (Gerrit Helman).

Dit doet weer denken aan het eerder beschreven gebrek aan 'voelhorens' voor deze humor: deze mensen zien het, en geven al vrij snel de moed op.

Een laatste argument heeft wel uitsluitend betrekking op een bepaalde vorm van humor, en niet op een persoon: de liefhebbers van volkse humoristen betuigden hun liefde voor typetjes. Typetjes vindt men leuk, grappig, 'echt humor' en 'fraaie humor'. Bijna alle humor in deze stijl is dan ook (deels) gebaseerd op typetjes: Van Duin, Schouten, Millicam, Van Vliet en *Ook dat nog*; en ook *Flodder*. Tailleur deed misschien niet aan typetjes, maar je zou kunnen zeggen dat hij zijn uiterste best gedaan heeft om zichzelf om te vormen tot één typetje, compleet met de zwaar aangezette uiter-

lijke kenmerken (de snor, het vette accent). De andere *sitcom* in dit cluster, *Oppassen*, lijkt iets minder zwaar aangezet, maar volgt, als alle *sitcoms*, het stramien van de karakterhumor: ieder personage is in wezen een sjabloon. De enige echte uitzonderingen zijn *Over de rooie* en *Bananasplit*. Tynetjes worden vaak ook geroemd als een teken van vakmanschap - iets wat men verrassend genoeg vooral over vrouwen zei: Millecam, Schouten, maar ook Karin Bloemen worden vaak genoemd als 'vakvrouw' vanwege hun tynetjes. Over Millecam: 'Nou ze speelt een hoop verschillende tynetjes, maar wel héél erg knap. Ik vind haar ook heel erg grappig. Hoe ze dat brengt' (Froukje Huizinga).

'Hoe hij/zij dat brengt' is een veelgebruikte frase in deze interviews. Net als bij de moppen - die immers ook deel uitmaken van deze smaak - gaat de presentatie vaak boven de inhoud. Dit is een opvallend verschil met de liefhebbers van de VPRO-stijl, die voorkeur en afkeer al snel beredeneerden aan de hand van de inhoud, thematiek, of vorm van het verhaal. In dit opzicht is de overeenkomst met de moppen duidelijk: ook moppeliefhebbers leggen meer de nadruk op het 'brengen', de *performance* (waar helaas geen Nederlands woord voor bestaat) dan op de inhoud. Dit verklaart ook de uitgesproken voorliefde voor tynetjes (en sketches): dit is de meest nadrukkelijke vorm van humoristische *performance*. En met deze liefde voor de *performance* definieert men ook de verwachtingen die men heeft van humor: boodschap of bedoelingen, diepere of grotere intenties worden hier maar matig op prijs gesteld. Moraal, daar heeft men geen boodschap aan - vindt men eerder vervelend, betweterig of zelfs grof. 'Nou ja een komiek hoeft van mij geen boodschap te hebben. Ze zijn er om je te amuseren, maar ze hoeven geen boodschap uit te brengen' (Claudia van Leer).

Argumenten voor intellectuele humor

De argumenten van de liefhebbers van intellectuele verschillen nogal van die van de volkse humor. In de steekproef waren dit er twaalf: zes vrouwen, zes mannen, drie universitair opgeleiden, zeven HBO-ers, één gesjeesde universitair student die in de bouw is gaan werken, en één MBO-er. De mensen in deze groep keken op een heel andere manier naar humor dan liefhebbers van volkse humor. Ze waren aanzienlijk meer gericht op inhoud; hun opmerkingen gingen maar zelden over vakmanschap, presentatie, en 'hoe ze het brengen'; en hun oordeel over een humorist was slechts eenmaal ook een oordeel over een persoon, namelijk Paul Haenen:

Die maakt zichzelf niet meer dan hij is of zo. Hij is heel dicht bij zichzelf (..) Hij stelt zich gewoon zwak op. En ik denk dat dat ook de basis is van die humor.

Dat je zelf ook kwetsbaar opstelt. Op het moment dat het altijd over een ander gaat dan is het toch, dan kan het op een bepaalde manier minder grappig zijn.' (Vincent Zwagerman).

Hoewel hier ook wordt gezegd dat een goede humorist niet kwetsend mag zijn, is de toon opvallend anders dan in de eerder geciteerde citaten. De humorist wordt niet bezien in het licht van de 'gezellige sfeer' maar beoordeeld in termen van persoonlijke integriteit; het gebruikte jargon is dat van de softe sector en het goede gesprek over relaties en persoonlijke problemen, en niet, zoals hierboven, de taal van de 'relaxte' avond met 'gezellige' mensen.

De interviews met liefhebbers van VPRO-humor liepen verliepen in het algemeen makkelijker dan de andere interviews. Deels heeft dit te maken met het feit dat dit veelal hoger opgeleiden waren, en daardoor meer bedreven in het uitleggen en motiveren van hun voorkeuren. Maar - en dit ontdekte ik bij het doorwerken van de interviews in het licht van deze humorstijlen - ook de interviews met de lager opgeleiden in deze groep hoorden in het algemeen bij de gemakkelijkste, soepelst verlopen interviews. De mensen dus, met wie ik het gemakkelijkst kon praten en wier argumenten voor goede humor ik het beste begreep, waren de mensen die een voorkeur hadden voor VPRO-humor. Snobistisch, misschien, maar ook een ondersteuning van mijn these dat een gedeeld gevoel voor humor de beste basis is voor een goed gesprek.

Voor een groot deel werden de argumenten voor intellectuele humor geformuleerd in het idioom van kunst- en literatuurkritiek en Hoge Cultuur. In de gesprekken met deze personen viel met enige regelmaat het woord 'kunstenaar' en vaak maakte men gebruik van bijna literaire terminologie:

Hij kan het stilistisch zo verwoorden dat het precies dát is en niet iets anders. Daar kan je op heel veel manieren zeggen en hij maakt dan net een vergelijking of heeft een bepaald woordgebruik waardoor het, het beeld er zo uitkomt. En dat levert dan een lach. Ik heb nog een tijdje geleden, nou het is al weer een jaar terug geloof ik, dat ik dat dunne bundeltje, ik weet niet eens meer hoe het heet, met korte verhalen of korte essays, nou ik heb echt krom gelegen (Marijke van der Moer).

...zei een neerlandica over Reve. Opvallend hier is het vermengen van literair idioom ('stilistisch', 'beeld') met het toch wat platvloersere humorvocabulary: 'krom liggen.' Meneer Borchert noemde Haenen ook een 'kunstenaar op het gebied van communicatie'; Meneer Lucie noemde Ederveen een 'eigenzinnig kunstenaar'; Mevrouw Schuurman roemde De Jonge

om de 'gelaagdheid' van zijn verhalen. Het is 'meer dan humor' (Louis Baldé), 'mooi èn grappig' (Marijke van der Moer, Roos Schuurman) zei men dan ook over de verhalen van De Jonge, de korte films van Ederveen, de taal van Van Kooten en De Bie, de stijl van Reve. Men sprak over humor in termen van stijl, esthetiek en oorspronkelijkheid. In de ogen van deze personen moeten esthetiek en humor elkaar versterken: 'Als het in een heel verhaal zit dan eh dan bekliven de grappen ook meer. Je kunt ze terug halen. Dus je kunt ook nagenieten zeg maar' (Marijke van der Moer).

Een van de belangrijkste criteria voor goede humor in deze groep is 'scherpte': humor moet een zekere schok teweegbrengen. Dit schokeffect mag echter niet 'vrijblijvend' of 'oppervlakkig' zijn. In het volgende citaat probeert iemand uit te leggen wat het verschil is tussen verantwoorde en onverantwoorde grofheid:

Met Freek de Jonge toentertijd toen had je dus ook zoiets van... Ik weet nou even niet meer welk programma. Maar stel maar even van 'aaaii daar kwam de gele auto aan en daar stak nou net weer oma met die rolstoel over' weet je wel. Dat was natuurlijk in die tijd zeker ook grove humor, maar daar heb ik dan weer [lacht] daar heb ik dan weer net iets minder moeite mee. Ja omdat ja. Ja waarom heb je daar dan minder moeite mee? Is natuurlijk supergrof. Ja maar op een of ander manier wordt het dan weer zo ingebed in het verhaal dat je... Ja, dat je denkt hoe krijgt ie het voor elkaar om uit dat stuk humor of opbouw van het programma dan toch weer op een rode draad thema terug te komen, en dat blijkt dan toch weer humoristisch te zijn. Terwijl, ja als iemand continu gewoon vuil spuit dan is dat gewoon niet mijn gevoel voor humor nee (Corine Steen).

Dit is het 'schokeffect' als stijlmiddel, waar niet alleen De Jonge, maar ook Koot en Bie, Wim T. Schippers, Teeuwen en Theo van Gogh gebruik van maken. De framing hierbij is uitgesproken belangrijk, zoals ook blijkt uit het lange citaat hierboven: gewoon zomaar schokken is niet leuk. 'Er moet een verhaal bij zitten' (Louis Baldé), of het moet een zekere functie hebben. Zoals iemand zei over Hans Teeuwen, zonder meer de grofste cabaretier van dit moment: 'Hij kan ontzettend grof uit de hoek komen, maar dan wel *precies* dat puntje raken wat heel op een heel gevoelige plek lag' (Maria Romein).

In tegenstelling tot de liefhebbers van de volkse humorstijl waarden liefhebbers van een intellectuele stijl het als humor meer is dan alleen amuserend. Echter, de ouderwetse 'maatschappijkritische' humor wordt niet erg gewaardeerd en van 'moralisme' gruwet men. Humor moet 'een spiegel voorhouden' maar dit betekent niet dat de humorist zijn mening op het podium moet verkondigen. De betekenis en bedoeling moet eerder lig-

gen in het teweegbrengen van juist dit schokeffect: 'Dat vind ik toch wel een van de beste kenmerken die een cabaretier moet hebben dat ie een beetje spiegel ook voorhoudt. Grapjes maken kunnen we allemaal wel maar als je het voor je vak doet moet je wel een beetje kunnen kwetsen'(Sybren Boonstra). Het gaat hier duidelijk niet om humor die gezellig of plezierig moet zijn. De personen die bij deze stijl horen doen dan ook helemaal niet hun best om aardig gevonden te worden; en de geïnterviewden leken dit ook helemaal geen interessante vraag te vinden. 'Valsheid' werd zelfs tweemaal gebruikt als compliment, voor De Jonge en voor Haenen. Bij intellectuele humor is men er niet op uit het publiek het naar de zin te maken. Deze humor kan dus ook behoorlijk verontrustend zijn.

De personen die deze stijl waarderen houden ook vaak van absurdisme; wat al blijkt uit de aanwezigheid van *Jiskefet* en *Monty Python* in deze stijl. Men waardeert rare denkkronkels en surrealistische sketches zoals de Dierenwinkel van *Jiskefet*; en ook Kamagurka werd een aantal keer genoemd. Waarom dit nu precies leuk was kon men vaak niet goed onder woorden brengen. Een van de geïnterviewden deed een poging:

Kan je zeggen waarom dat absurde je aanspreekt?

Ja dat is heel moeilijk inderdaad. Eeeeeh. Ja omdat het ook bepaalde gedachtenkronkels zijn die grappig zijn. Ik vind het bijvoorbeeld bij *Monty Python* heel leuk dat een hele alledaagse situatie ontzettend uit de uit de hand gaat lopen. En dan ga je het dus omkeren dan ga je niet denken dat een realistische situatie wordt nagespeeld maar het gaat dus een stap verder: het wordt helemaal in het extreme doorgevoerd en dan ga je in bepaalde realistische situaties ook voor jezelf bedenken wat zou er gebeuren als je dat heel extreem door zou voeren en dat wordt het grappig. Omdat je dan iets heel geks krijgt. Je krijgt een soort botsing tussen personen of een soort mensen die langs elkaar heen praten en dat kun je ook heel vaak terugzien maar dan minder extreem. Ik weet niet precies wat dat is. Op een of andere manier vind ik dat toch heel leuk (Roos Schuurman).

Aan dit absurdisme worden echter wel eisen gesteld, want te eenvoudig absurdisme wordt ook weer niet gewaardeerd:

Nou dat heb ik dan met iemand als Bert Visscher. Dat vind ik, ja. Het is een absurdisme waarvan ik denk van: ja... prrrt gooi maar in m'n petje. Het is te makkelijk of te dichtbij. Te simpel, maar daar zeg ik ook mee dus dat humor soms gecompliceerd moet zijn. Het is gewoon te makkelijk. Het is te voor de hand liggend. Net als bij Van Duin (Marijke van der Moer).

En dit is het laatste argument voor intellectuele humor: humor moet soms gecompliceerd zijn. Of in elk geval: niet te makkelijk. Dit is een direct spiegelbeeld van de argumenten voor volkse humor: daar was 'simpel' een

compliment en 'moeilijk' een bezwaar. Deze vrouw gebruikt dit dan ook ogenblikkelijk als argument tegen Van Duin. Het is ook het enige argument waar men vaak nogal besmuikt over deed, omdat het een zo directe afkeuring van een ander type humor inhield; en dus al snel leidt tot het maken van een hoog-laag-indeling. En dit gaf mensen duidelijk een wat ongemakkelijk gevoel:

Ik heb al bij Freek de Jonge ik denk dat dat toch over het algemeen redelijk opgeleide mensen zijn die hem leuk vinden. André van Duin denk ik dat dat dan met name ongeveer niet of lager opgeleide mensen zijn die hem leuk vinden. Dus ik denk dat dat bij een aantal mensen wel duidelijk te zeggen is.

Maar bent u dan ook echt geneigd om een hoog laag onderscheid te maken in de humor?

[hij grinnikt]

Klinkt er wel een beetje naar dan.

Ja, ja, natuurlijk. Ja. Ja. Een humor voor de *happy few* en een eh soort humor voor... Ja, dat is natuurlijk een waardeoordeel geven. Ja laat ik het zo zeggen het is natuurlijk heel moeilijk om aan iemand die helemaal gek is op André van Duin te zeggen waarom je hem niet goed vindt. En omgekeerd waarom vind ik nou Freek de Jonge een heel goede artiest, hoe moet ik dat nou vertellen aan iemand die er niks aan vindt of die niet verder komt dan van 'het is maar shockeren en het is maar dit en het is maar dat'. Dat is natuurlijk lastig en ja kun je dan inderdaad zo ver gaan om te zeggen van: 'nou jij bent te dom om dit te snappen'. Ja, soms denk ik dat wel eens natuurlijk, maar je zegt dat niet zo gauw tegen mensen. Maar ja het is gewoon een feit dat sommige uitingen van humor nogal wat van de elasticiteit van de geest van de ontvanger vergt en dat andere vormen van humor ook te consumeren zijn als mensen op vrijdagavond moe in hun stoel zitten en iets hebben van nou wil ik geamuseerd worden. Dus ja ik, ik denk dat het uiteindelijk wel een beetje zo is. Dat denk ik wel (Louis Baldé).

Het ongemak over het maken van onderscheid, en het besef dat hiermee iets afgekeurd wordt en dat dat niet geheel gepast is, is duidelijk voelbaar. Het is zeker geen toeval dat dit ook weer een sociale stijger was; evenals overigens de vrouw die zei dat humor 'soms gecompliceerd moet zijn'. Deze mensen zijn zich niet alleen merkbaar bewust van het elitisme van wat ze zeggen; de vergelijking met andere soorten humor is bij hen veel duidelijker aanwezig.

Wat mij het meest verraste aan de argumenten voor intellectuele humor is echter dat de geïnterviewden, ondanks hun opvallende vaardigheid in het formuleren van hun argumenten en bezwaren, het meest in het oog springende kenmerk van deze humor, en ook wat alle humor in dit cluster verbindt, niet noemen. Het dichtstbij kwam een vrouw die zich in de loop van het interview wat verbaasd afvroeg waarom ze eigenlijk van *Jiskefet* hield:

‘Ja wat moet je dáár nou van zeggen. Want dat hangt natuurlijk overal tussenin wat ik net heb gezegd. Ja het is platvloers. Het is simpel. En toch is het leuk. Ja ik denk toch de manier waarop het gebracht wordt. En de toon, hoe ze alles in een context plaatsen’ (Corine Steen).

Wat naar mijn mening alle humor in deze groep het meest typeert is - en ik maak hier dan maar even gebruik van mijn eigen autoriteit als humor-wetenschapper - de ambiguïteit van de humor. Bij de VPRO-humor blijft de grens tussen humor en ernst steeds onduidelijk; er zit altijd een zekere ironie in; er zijn plotselinge overgangen naar andere emoties. Dit is het duidelijkste bij *Dertig minuten*, waarvan eigenlijk niemand meer zeker wist of dit nu echt humor was. Maar ook bij de anderen in dit cluster is de framing onduidelijk: je blijft je afvragen in hoeverre Reve het meent met die kerk; en of Dorrestijn nu echt zo ongelukkig is. Daardoor weet je vaak ook niet zeker waarom en om wie je lacht: lach je bij Wim T. Schippers nu echt om winden en boeren, of om mensen die lachen om winden en boeren, of om een wereld waar mensen lachen om winden en boeren? Als Freek de Jonge moppen vertelt, lach je dan om de moppen, of om het feit dat er moppen worden verteld? Of werd je misschien helemaal niet geacht om dit grappig te vinden?

Het contrast met de humor van Van Duin, *Flodder*, *Banana Split*, *sit-coms* en moppentappers is ook juist hier het duidelijkst: deze humor is altijd nadrukkelijk geframed als ‘grappig’. Net als bij moppen: het is zeer eenduidig en nadrukkelijk bedoeld als humor. De presentatie is meestal duidelijk òf humor òf iets anders - Van Duins gezicht verandert ogenblikkelijk als hij serieuze liedjes gaat zingen - en bij twijfel zijn er altijd lachbanden, snorren, pruiken en accenten om aan te geven dat we hier met humor van doen hebben.

De beste samenvatting van de argumenten voor intellectuele humor is misschien wel de volgende frase, die vaak terugkwam in deze interviews; ‘meer dan alleen humor’, ‘niet alleen maar grappig’. Men verwacht van humor dat het meer betekent, en vooral: meer emoties oproept, dan alleen vermaak. De overeenkomst met Bourdieu’s esthetische dispositie, die beschrijft hoe men ook bij hoge kunst niet zo zeer zoekt naar direct toegankelijke genot, maar naar ‘meer dan alleen maar mooi’, is treffend. De humor in deze stijl is dan ook vaak vermengd met andere emoties; positieve, zoals esthetische waardering of ontroering, maar vaker negatieve: schok, verontwaardiging, gêne, verdriet, ongemak, verwarring. Hierdoor kan de humor in dit cluster schrijnend of verontrustend worden. Wat men precies verwacht van humor in deze stijl is dan ook moeilijker samen te vatten dan bij het volkse cluster: wat men wil is niet de sfeer van de gezellige avond;

men zoekt niet zo zeer een sfeer, maar eerder een ervaring: een intellectuele of emotionele prikkeling.

De cijfers wezen al uit dat verschillende mensen verschillende dingen grappig vinden, maar de interviews voegen hier nog een belangrijk element aan toe: achter deze verschillen gaat een heel verschillend beeld schuil van wat humor is, of moet zijn. Mensen vinden niet alleen andere dingen grappig, ze hebben andere ideeën over wat goede en slechte, leuke en vervelende humor is. Dit betekent dan ook dat mensen, zelfs als ze lachen om hetzelfde, ze misschien wel om lachen om heel verschillende redenen (Fiske 1989; Morley & Chen 1996).

Dat verschillende mensen hetzelfde grappig vinden, maar het bezien vanuit een andere stijl, met een andere logica, is goed te zien bij *Jiskefet*, een VPRO-programma dat twee seizoenen lang zeer populair was, en vervolgens ook in hoog tempo het grootste deel van zijn publiek weer verloor. Op het toppunt van hun roem, echter, keek iedereen, ook de mensen die gewoonlijk nooit naar de VPRO keken. Deze mensen waardeerden hen echter vaak op basis van volkse redenen. Een van de geïnterviewde moppentappers waardeerde hen bijvoorbeeld om 'hoe ze het brengen': 'Ik vind het gewoon hoe ze het spelen, dat vind ik echt fantastisch. Hoe ze het verzinnen enzo. Het is steeds maar weer een ander typetje' (men. Knegtering). Een andere moppentapper waardeerde de simpelheid: 'Ja dat zijn dezelfde van *Crediteuren Debiteuren*. Ja dat vond ik wel mooi. Ja ja, hoe dommer hoe mooier. Ja da's altijd hetzelfde. Daar zat je al op te wachten dat juffrouw Jannie binnenkwam' [juffrouw Jannie was de depressieve koffiejuffrouw op het kantoor van D/C, GK] (Joost Wiersema).

Deze man, echter, bezag het vanuit de VPRO-logica:

Jiskefet ja die heb ik bij tijd en wijle wel gevolgd met name die *Debiteuren Crediteuren* (...) Ja ehm toch ook wel weer na een tijdje wat beperkt, moet ik zeggen. In eerste instantie vond ik het een heel originele aanpak, een heel originele opvatting van humor maar ja (...) Op een gegeven moment, de setting was toch, op een gegeven moment nadat ik het een aantal keer gezien had was het verrassende er wat vanaf (Louis Baldé).

En daarnaast - voordat de lezer gaat denken dat het allemaal klasse is - waren er ook mensen die weer een andere reden hadden. De belangrijkste reden waarom mensen juist *Debiteuren Crediteuren*, een serie op een kantoor, zo waardeerden was dat iedereen zijn eigen kantoor en zijn eigen collega's erin herkende:

Ik heb alleen een stukje van *Jiskefet* gezien dat ze dus op dat kantoor zaten en dat dan zij met die koffie kwam en zo, maar dat komt denk ik omdat ik zelf op kantoor zit. *Debiteuren Crediteuren* was dat. Maar dat vond ik dus echt heel leuk. (...) Maar dan zag je gewoon dingen gebeuren waarvan je denkt van 'ja die gebeuren inderdaad gewoon op kantoor'. Dus ik denk dat ik dat daarom leuk vond. Voor de rest heb ik eigenlijk nooit wat van hun gezien hoor (Claire Kantenaar).

En dan waren er nog mensen die hun geheel eigen, moeilijk in stijlen in te passen argumentaties en overwegingen hadden:

Dan zit je soms te kijken en denk je van, nou... Dat je nou nog zit te kijken. Maar dan achteraf [lacht], dat vind ik het leuke eraan. Achteraf is het dus ja vind ik het *ontzettend* grappig [lacht]. Dan denk ik, het komt steeds weer terug, in bepaalde situaties of zo. En, we hebben toen een bepaald moment een stukje [harde stem] 'Peter! Peter! Peter!' [dit was een serie sketches waarbij drie mannen in stofjassen die allemaal Peter heetten rondliepen in bossen en supermarkten, onderwijl steeds 'Peter' roepend, GK], dat ik denk: ah, nou nou gaan ze te ver of zo. Dit slaat echt helemaal nergens op. Maar ondertussen loopt iedereen 'Peter!' [lacht] En dan komt het de volgende keer weer en dan lig ik helemaal dubbel [lacht] (Vincent Zwagerman).

Humorstijlen en smaakvariaties: seks, leeftijd, en persoonlijke smaak

Maar is het dan alleen maar klasse? Uit de laatste citaten blijkt al dat het niet zo eenvoudig ligt. Er zijn inderdaad (hoop ik te hebben aangetoond) hoge en lage humorstijlen, met een eigen logica en eigen criteria voor goede en slechte humor, maar niet alle humor valt aan de hand van deze criteria te beoordelen. Bovendien: niet alle humor valt binnen de hoge en lage humorstijlen. De twee bekendste humoristen van Nederland, De Leeuw en Van 't Hek, bijvoorbeeld niet. Niet alle personen zijn eenduidig in te delen in deze hoge en lage stijlen; en zelfs personen die in een bepaalde humorstijl vallen hebben niet altijd hetzelfde oordeel over eenzelfde humorist. Iedereen heeft specifieke eigenaardigheden, voorkeuren en bezwaren. Daar komt nog bij dat ook andere achtergrondvariabelen dan alleen opleidingsniveau een rol spelen. Tijdens de interviews kwam ik dan ook smaken tegen die niet alleen samenhangen met klasse, maar ook met leeftijd en seks, met identificatie met een bepaalde regio (Finkers en Twente, Bert Visscher en Groningen), seksuele oriëntatie (homo's die fan waren van Haenen, De Leeuw, Van Duin) of politieke standpunten (links, De Jonge, Van Kooten en De Bie. Rechtse humor bestaat geloof ik niet in Nederland). En daar-

naast vond ik hoogstpersoonlijke voorkeuren voor de 'vieze humor' in Amerikaanse tekenfilms zoals *Rem & Stimpy*, slapstick, nonsenshumor, taalgrapjes, of de humor van kinderen.

Tussen de respondenten uit de steekproef zat een aantal personen die niet goed in de stijlandelingen in te passen waren: vier mensen die alles grappig vonden, en dus in alle stijlen pasten; vier mensen die (bijna) niets grappig vonden, en dus in geen van de stijlen pasten en vier mensen die wel van alles grappig vonden, maar niet pasten in één van de stijlen. De acht mensen die buiten elke stijl vielen waren, op één na, allemaal vrouwen. De uitzondering was een Surinaamse arts die Nederlandse humoristen allemaal vervelend vond, en meer in het algemeen van mening was dat Nederlanders maar weinig humor hadden.

Van de andere zeven die buiten de stijlen vielen hadden vier een vrij eigenzinnig gevoel voor humor, waardoor ze niet in een van de grotere clusters vielen. Het is verleidelijk om de achtergrond van deze smaken te zoeken in sekse: het zijn allemaal vrouwen, en het is opvallend dat ze alle vier ook hielden van Brigitte Kaandorp en Adèle Bloemendaal. Daarbuiten waren er echter maar weinig overeenkomsten. Eén van hen zat qua smaak dicht bij de voorkeur van veel jongeren: zij hield van wat zij 'harde, cynische' humor noemde: Van 't Hek, *Jiskefet*, *Over de rooie*. De tweede had een stijl die dicht bij de intellectuele humor kwam, maar voornamelijk als gevolg van haar leeftijd (ze was 84) kende zij veel van de humoristen in deze groep niet. Binnen de groep met oudere humoristen had ze echter zeer duidelijke voorkeuren, en mensen als Hermans of Tailleur vond ze afschuwelijk. De derde is eigenlijk een twijfelgeval: ik heb lang getwijfeld of ik haar moest beschouwen als iemand met een zeer eigen humor, of als iemand die eigenlijk maar weinig grappig vond.

De laatste van deze vier is interessant, omdat bij haar een patroon dat bij veel vrouwen als onderstroom aanwezig lijkt duidelijk zichtbaar is. Dit patroon zag ik ook bij veel andere vrouwen die ik heb geïnterviewd, vooral diegenen met VPRO-humor, en ik ken het ook wel uit mijn omgeving. Deze stijl is misschien het best te omschrijven als een mengsel van herkenbaarheid en overdrijving. Dit is goed te zien bij *Absolutely Fabulous* en Brigitte Kaandorp, de favoriet van deze vrouw vanwege:

(...) die hele onnozele dingen. Hoe ze de *Libelle* op de hak neemt van het anemoontjes woonkleed, wat geweldig is, waar geen mens weet wat ie er mee moet, maar je krijgt een anemoontjes woonkleed. En later dat ze dat ze de baby krijgt en dat het eigenlijk heel simpel is. Dat zo'n kind een ingang en een uitgang heeft en dat het vanzelf wel duidelijk wordt waar alles voor dient. Dat kind krijgt honger en het begint allemaal te reageren van 'poing!' en kind schreeuwt, jij legt

aan en is later weer stil en. Dat die voortgang daar is het, dat vind ik echt heel knap (Sofie Gooijer).

Wat hier ook bij hoort is een voorkeur voor een huiselijk soort absurdisme; eerder de huiselijke nonsens van Kaandorp dan het wat killere surrealisme van Kamagurka. Deze vrouw was een van de weinigen die meer waardering had voor de absurdere sketches van *Jiskefet* dan voor *Debiteuren Crediteuren*: ze hield meer van de dierenwinkel, en de 'witte neger' Oboema. Typerend is misschien wat haar bijgebleven is van de *Heeren van de Bruyne Ster* (*Jiskefets* serie op het VOC-schip waarmee ze al het publiek dat ze op hadden gebouwd met *Debiteuren Crediteuren* weer kwijtraakten): 'dat ze beschoten worden door de Fransen met die stokbroden. Nou dat vind ik geweldig.' Een absurdisme zonder hardheid of schokeffect - eerder nonsens dan surrealisme.

Echter, er waren ook drie vrouwen, alledrie laaggeschoold, die niet alleen niet in de stijlen pasten, maar ook geen duidelijk herkenbare eigen stijl hadden. Ze vonden sowieso weinig grappig. Alle drie maakten ze ook opmerkingen over hun eigen veronderstelde gebrek aan humor: 'daar ben ik misschien te stijf voor', 'ik vind niet zo veel grappig geloof ik'. Soms was dit heel schrijnend:

Denk je dat je hetzelfde soort humor hebt als je ouders of een van je ouders?
Mijn vader had helemaal geen humor. Mijn moeder wel die kon vreselijk lachen. Die zat ook te lachen als ze een boek aan het lezen was. En ze moest, zat ze te lachen ging ze ons voor lezen altijd. Moesten wij ook lachen. Mijn moeder had veel meer humor dan ik.

En ook dan je andere zussen?

Nou mijn jongste zus die die lacht ook altijd. Ja dat is echt.. Die gaat zo, gaat echt lachend door het leven, vindt alles leuk, heeft overal lol aan, en dan zegt mijn andere zus weleens: 'die heeft het zo makkelijk, die lacht overal om', ja niet overal natuurlijk maar bij wijze van spreken.

En later in het gesprek:

Mijn moeder die lachte altijd ja.

En je vader?

Mijn vader nee die was somber en eeh en ik denk dat ik dat een beetje van hem heb (Geertje Talma).

Deze interviews verliepen erg stroef. De humoristen en televisieprogramma's waar ik naar vroeg riepen haast geen reactie op: deze vrouwen waren nauwelijks geïnteresseerd in alles wat er aan humor op de televisie verschijnt. Twee van hen konden ook geen bekenden noemen met een goed

gevoel voor humor (een vraag die ik iedereen gesteld heb, en waar ik later nog op inga). Ik vermoed dat deze vrouwen niet alleen weinig humoristische kennissen hadden, maar überhaupt weinig kennissen: het leken mij mensen met een beperkt sociaal netwerk.

Hoe de causale relatie met humor hier ligt is moeilijk te zeggen; het lijkt merkwaardig om te suggereren dat mensen sitcoms vervelender gaan vinden vanwege een gebrek aan sociale contacten. Misschien zijn er echt wel mensen die van zichzelf niets grappig vinden. Misschien ook leidt een gebrek aan belangstelling voor humor al snel tot een sociaal isolement. Eigenlijk denk ik echter dat het verband omgekeerd ligt: dat mensen die weinig omgang hebben met andere mensen op termijn hun 'voelhorens' voor humor geleidelijk aan kwijtraken. In elk geval hebben deze interviews mij er van doordrongen hoezeer humor te maken heeft met sociaal verkeer.

Ook de samenhang met sekse is ingewikkeld. Het cliché wil dat vrouwen minder humor te hebben; maar deze drie vrouwen waren wel heel uitzonderlijk. Bij dergelijke extreme gevallen moet toch meer aan de hand zijn. Eén aspect lijkt me vooral belangrijk: het isolement van middelbare huisvrouwen. Deze interviews maakten mij ervan bewust hoe snel middelbare vrouwen zonder werk, vooral als de kinderen groot zijn, een heel leeg leven krijgen. Ik had de indruk dat dit bij deze vrouwen ook een aanslag was op hun levensvreugde. Want niet alleen het verband tussen humor en sociaal gedrag, ook het verband tussen humor en levensvreugde werd mij nooit duidelijker dan tijdens deze interviews. Deze drie vrouwen, die maar weinig humor zagen in hun leven en de wereld om hen heen, maakten niet alleen een weinig humoristische en nogal eenzame indruk: hun hele leven leek mij überhaupt vrij vreugdeloos.

In scherp contrast hiermee stonden de vier mensen die alles grappig vonden. Zij vonden de humor uit alle stijlen leuk: zij hielden zowel van *Banana Split* als van *Dertig Minuten*, ze hielden van moppen en ook van Carmiggelt. Natuurlijk was er zo hier en daar wel iets wat ze niet leuk vonden (ze vonden toevallig allemaal Ron Brandsteder heel vervelend), maar hun smaak was erg breed. Het jargon dat ze gebruikten was in het algemeen dat van de 'volkse' humor. Deze interviews verliepen zeer soepel. En deze mensen, die alles grappig vonden, waren allemaal mannen. Ze waren ook laag opgeleid, joviaal en goedlachs, en maakten juist de indruk naast hun baan een bloeiend sociaal netwerk te hebben. Eén van hen was tijdens het interview voortdurend aan het wuiven naar alle voorbijlopende burens, de ander had zijn hele familie om de hoek wonen. Drie van hen werkten in echte mannenwerelden: de recherche, het leger, en een scheepswerf. De laatste was conciërge.

Dit is het spiegelbeeld van de drie vrouwen die niets grappig vonden: vrouwen met een klein netwerk, geen baan, weinig humor; en mannen met veel humor, werk en een groot netwerk. Wat we hier zien zijn misschien de extremen van een algemener patroon: gescheiden mannen- en vrouwenwerelden; de vrouw leeft binnen, de man leeft buiten; de man zorgt voor de humor, de vrouw fluistert hem de grappen in zijn oor die hij moet vertellen. Bij deze mensen zien we dit extreem uitvergroot: de mannen zijn heel erg sociaal en heel erg grappig; en heeft dan ook voor alle soorten humor waardering. De vrouwen zijn heel erg gericht op de binnenwereld; hun wereld is geheel gescheiden van de mannenwereld (twee van hen waren ook gescheiden). En blijkbaar is bij hen de klassieke rolverdeling op het gebied van humor - vrouwen lachen om de grappen van mannen - niet tot ontwikkeling gekomen.

In dit opzicht is interessant dat een van de vrouwen vertelde dat haar vader nooit lachte. Het is verleidelijk om te zoeken naar gezinsdynamische of psychoanalytische verklaringen. Uit de beschrijving van de moppentappers bleek ook al dat de humor in het gezin een belangrijke rol speelde bij de ontwikkeling tot moppentapper; en hier was juist vaak sprake van goedlachse moeders en moppentappende grootvaders van moederskant. Hierin schemert een patroon door waarbij moeders hun zonen stimuleren om grappig te worden; en vaders hun dochters leren lachen om hun grappen. Hoewel ik enigszins huiverig ben voor deterministische verklaringen, zou ik me kunnen voorstellen dat deze vrouwen weinig belangstelling hebben voor humor omdat ze nooit hebben geleerd te lachen om hun vader. De ontwikkeling van een gevoel voor humor is natuurlijk ook een individueel psychologisch proces; en hierbij spelen naast maatschappelijke relaties ook de relaties binnen het gezin een belangrijke rol.

Inmiddels heb ik de individuele variaties alweer bijna geheel weten te sociologiseren: dat mensen niets leuk vonden, alles leuk vonden, of iets eigenzinnig leuk vonden, is op een haar na gereduceerd tot sekse. Er is echter nog een andere, veel belangrijker achtergrondcategorie die ook nog besproken moet worden: leeftijd. Hierboven heb ik al gezegd dat het veteranencluster eerder een kwestie van inhoud, pijnlijkheid en identificatie is dan een kwestie van stijl; en het vedettencluster is op basis van de interviews min of meer van tafel geveegd. Zowel het veteranen- als het vedettencluster kwam bovendien in de interviews nauwelijks zelfstandig voor: op iedereen die hoog scoorde in het veteranencluster viel ook in ofwel het VPRO- of het volkse cluster; en er was niemand die alleen maar scoorde op het vedettencluster. Ook in de beoordeling van humor, de gebruikte woor-

den en complimenten en bezwaren, hoorden de mensen in deze groepen altijd ook bij de hogere of de lagere stijlen.

Toch is er één ding waarover oudere liefhebbers van humor en jongeren hopeloos verdeeld zijn: de grappigheid van grensoverschrijding en schokeffecten. Jongeren hebben vaak een voorkeur voor 'harde grappen'; ouderen maken bezwaar tegen de 'vergroving' van de humor. De voorkeur van jongeren voor 'harde' humor loopt door alle stijlen en lagen heen: van de jonge architecte die fan is van Hans Teeuwen (Maria Romein) en de neerlandica die houdt van Waardenberg en De Jong (Marijke van der Moer); tot de sportleraar (en moppentapper) die klaagde dat zijn moppen over incest en rolstoelrijders niet toegelaten werden bij *Moppentoppers*, en die hield van Eddie Murphy: 'Er wordt een hele hoop in gescholden en in gevloekt, maar daar kies je voor. Je weet gewoon dat hij een grote mond heeft. (...) Ik hou eigenlijk best van grove schuine humor' (Jelmer de Moor). Iets dergelijks zei ook de logistiek medewerker (eveneens moppentapper) die hield van Waardenberg en De Jong, want 'dat is behoorlijk grof. Nee dat is gewoon d'r bovenop. En soms ook zo grof dat ja, dat ik gewoon moet lachen. Die nemen ook geen blad voor de mond. Niet om heen lullen dat is gewoon directe humor' (Gerrit Helman).

'Hardheid' is voor veel mensen die ik heb gesproken een positieve kwalificatie:

Hoe langer die is hoe minder sterk. Hoe korter hoe directer, dus dan is het nog harder eigenlijk (Richard Westbroek, moppentapper. Volkse stijl. Over moppen).

Van de humor van Youp van 't Hek daar hou ik van ja. (...) beetje hard, beetje cynisch, maar toch ook heel gevat (Kees van Dokkum. Volkse stijl).

De hardheid de directheid niet vrijblijvende humor maar behoorlijk confronterend dat eh spreekt mij wel aan (Louis Baldé. VPRO-stijl. Over De Jonge).

Bij deze laatste zit de betekenis van 'hardheid' in de buurt van de 'scherpte' die men waardeert aan intellectuele humor, maar alleen bij de laatste persoon zit achter dit compliment ook nog de gedachte dat het hier gaat om scherpe humor met een bedoeling.

Ouderen hebben hier vaak enige moeite mee. Dit heeft niet alleen te maken met verschil in pijnlijke drempels, maar ook in het najagen van schokeffecten als een stijlfiguur waar ouderen simpelweg niet in gesocialiseerd zijn. Schokken was niet de voornaamste doelstelling van de generatie van Kan, Sonneveld, Hermans, hoe divers ook. Of men nu alleen wilde amuseren of ook nog moraliseren, satire bedrijven of iets kunstzinnigs tot stand brengen, grenzen overschrijden bij wijze van effectbejag was in elk

geval niet de inzet. De humoristen van voor Neerlands Hoop, Lurelei, *Hoempla* en *Zo is het toevallig ook nog een keer* (om maar een paar mijlpalen te noemen) wilden - het is een woord dat ik met de nodige reserve gebruik maar het komt het meest in de buurt - *beschaafd* blijven. Dit geldt voor iedereen uit deze periode, van Wim Kan tot de 'platvloerse' revues van Bandy en Snip en Snap.

Ouderen zijn gesocialiseerd in deze verwachting van 'beschaafde humor', en zij bezien grofheid dan ook vaak met andere ogen. Een 84-jarige juriste, die mij bepaaldelijk niet snel geschokt leek, was dan ook niet zozeer verontwaardigd over de grofheid van Paul de Leeuw of Van 't Hek, als wel enigszins verbaasd:

Ja die [Van 't Hek] is ook wel leuk maar ik vind hem toch ook te grof af en toe. Net zoals als Paul de Leeuw. Ik heb hem weleens gezien dat ik hem wel een keer aardig vond. Die taal die ze gebruiken. Wat voegt dat nou toe? Maar verder van tegenwoordig, je valt toch gauw terug op de oude. Wim Sonneveld vond ik erg leuk. Wim Kan ook wel. Maar de tegenwoordige, ik ga ook niet zo vaak naar het theater ofzo dus als ik ze ken, ken ik ze hoogstens een beetje van de tv. Freek de Jonge, die eeh, het tempo is dikwijls zo hard. Ik kan het dikwijls niet bijbenen. De gedachtensprongen ben ik misschien ook te oud voor denk ik om dat allemaal zo gauw te kunnen volgen. Ik vind het dikwijls te moeilijk ofzo maar hij is wel geestig (Lotte van der Lans).

Deze vrouw wees ook nog op een ander stijlverschil tussen de generatie van voor 1970 en die van daarna: het tempo. Naast vergroving is misschien verhoging van het tempo een van de meest opvallende ontwikkelingen in het Nederlandse cabaret van de afgelopen vijftig. Dit valt pas op als je oude opnames van Kan of Sonneveld ziet: het spreektempo en de grapdichtheid zijn sterk toegenomen, en de duur van sketches en conferences is verkort. Dit hangt samen met een meer algemene ontwikkeling op het gebied van media, kunsten, en misschien wel de hele wereld; niet alleen in de humor, overal is het tempo toegenomen. Een tegenbeweging is er inmiddels ook: Ederveen en *Jiskefet* zijn soms tergend langzaam.

Deze intolerantie voor schokeffecten is lastiger voor mensen zoals de zojuist geciteerde vrouw, die verder een relatief elitaire stijl heeft, dan voor mensen met een volkse humorstijl. Immers: volkse humor is in het algemeen vrij vriendelijk en liefst niet te schokkend; terwijl de VPRO-stijl gedomineerd wordt door dit schokeffect. Jongeren met een volkse stijl houden daarnaast dan ook vaak van De Leeuw of Van 't Hek, die deze hardheid wel hebben. Maar VPRO-humor is, juist door deze zelfde hardheid, moeilijk toegankelijk voor ouderen. 'Beschaafde humor' voor intellectuelen bestaat bijna niet meer in Nederland. Martine Bijl, Paul van Vliet

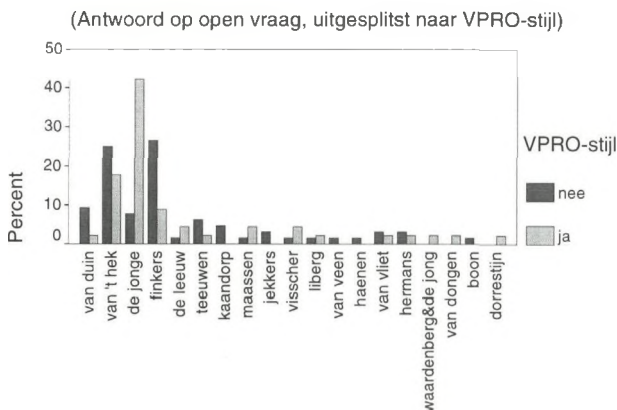
en Hans Liberg komen misschien nog het dichtst in de buurt: stijlvol, verzorgd, niet gericht op het schokken van hun publiek en toch niet te makkelijk. *Sophisticated* en smaakvol. Scherp maar nooit echt schokkend. Maar dit lijkt een doelstelling die maar weinig humoristen hebben.

Hiermee komen we bij een vraag die tot nu toe onderbelicht is gebleven: waar houden de hoger opgeleiden van die niet houden van VPRO-humor? In figuur 2 was te zien dat zowel voorkeur als afkeer van deze humor samenhangt met opleidingsniveau; dit betekent dat er dus ook hoger opgeleiden zijn die dit wel kennen maar niet waarderen. Sociologen zijn gewend te zoeken naar 'progressieve' en 'behoudende' elite-smaken; zeg maar Amsterdamse kunstenaars en zakenlieden in een vrijstaand huis in Overveen; het Stedelijk of het Rijksmuseum; Vrij Nederland of de Elsevier; Argentijnse tango of golf. VPRO-humor heeft wat avant-gardistische trekjes; het is eerder *Vrij Nederland* en het Stedelijk dan *Elsevier* en het Rijks (dit is overigens ook de reden dat ik denk dat VPRO een preciezere aanduiding is voor deze stijl dan intellectueel). Hoger opgeleiden die van VPRO-humor houden zijn, blijktens de vragenlijst politiek gesproken significant linkser en minder religieus dan personen die deze humor wel kennen maar niet waarderen, en ze wonen vaker in een van de vier grote steden ($p < 0,01$). Een verband met een maat voor economisch of cultureel kapitaal werd overigens niet gevonden. Bij de geïnterviewden die ik heb ingedeeld in de VPRO-stijl is ook een onderscheid te maken tussen de hyperintellectuelen, die Van 't Hek en zelfs De Jonge wat te *mainstream* vonden; en een wat mildere VPRO-stijl; mensen die bij Ederveen eerder dachten aan Theo en Thea, en bij Deelder niet meteen zijn dichtbundels voor zich zagen. Lakmoesproef voor het onderscheid tussen de 'elitaire' en de wat 'lossere' intellectuelen is de mening over Youp van 't Hek: echte hoogculturele humorliefhebbers vinden Van 't Hek, ondanks zijn column in het *NRC Handelsblad*, toch wat ordinair. Van 't Hek markeert de grens tussen de 'echte' VPRO-intellectuelen, en de wat behoudender hoger opgeleiden. Hij wordt dan ook met zeer verschillende logica's benaderd: hij wordt zowel 'moeilijk' als 'simpel' gevonden, zowel 'plat' als 'diep' genoemd. Hij wordt geprezen om zijn 'diepe inzicht', verwenst om zijn hoge tempo, gewaardeerd juist om zijn simpelheid en veracht om zijn 'zogenaamde moraal'.

Er is een groep hoger opleiden die helemaal geen waardering op kan brengen voor wat ik hier het intellectuele cluster heb genoemd. Onder de geïnterviewde hoger opgeleiden waren, zoals gezegd, twee die de voorkeur gaven aan de volkse stijl. Uit de vragenlijst blijkt echter dat hoger opgeleiden die niet van VPRO-humor houden niet zo zeer neigen naar een volkse stijl (hoewel ze wel iets meer waardering hebben voor Van Duin), maar de

voorkeur geven aan niet-volkse humor waarin schokeffecten worden vermeden: beschaafde humor dus. Hoewel ze niet ouder zijn dan mensen die wel van VPRO-humor houden, hebben ze aanzienlijk meer waardering voor de veteranen. Daarnaast houden ze meer van Engelse comedy's als *Keeping up appearances*, *'Allo 'Allo of Mr Bean*; en hebben ze een voorkeur voor Brigitte Kaandorp en Herman Finkers, de humoristen die buiten alle clusters vielen. Als favoriete humorist noemen zij in het algemeen Youp van 't Hek, maar ook opvallend vaak Herman Finkers en zelfs Van Duin (figuur 3). VPRO-liefhebbers noemen Van 't Hek ook wel, maar geven duidelijk de voorkeur aan De Jonge. Finkers noemen ze slechts zeer zelden.

Figuur 3. Favoriete humorist van hoger opgeleiden

De waardering voor Finkers is een interessant fenomeen: van alle humoristen is er niemand die zo zeer buiten elke indeling valt. Finkers is na Hermans en Van Duin de grote favoriet van de moppentappers, hij wordt echter ook gewaardeerd door niet VPRO-minnende hoger opgeleiden; en wordt ook door liefhebbers van het VPRO-cluster wel gewaardeerd om zijn absurdisme en zijn taalgrapjes. De waardering voor Finkers is dan ook niet gerelateerd aan achtergrondvariabelen van enige soort. Interessant is ook dat mensen voor Finkers, net als voor *Jiskefet*, zeer uiteenlopende argumenten gaven waarom ze hem waardeerden. Finkers wordt zowel 'moeilijk' als 'simpel' gevonden; en beide zaken kunnen zowel positief als negatief zijn. Hij wordt zowel geroemd om 'hoe hij het brengt', als om zijn taalgebruik en zijn originaliteit. Hij kan zowel gewaardeerd worden door mensen met een volkse humorstijl, omdat zijn humor geen scherpe randjes heeft, en hij grappig is zonder het publiek ooit echt te verontrusten, als door mensen met een intellectuelere stijl, vooral vanwege zijn absurdisme en zijn merkwaardige gedachtenkronkels.

Finkers weet scherpe afkeer en groot enthousiasme op te roepen, maar hij trekt hierbij een geheel eigen publiek. Hij appelleert aan iets dat voor een belangrijk deel buiten de logica van de volkse en intellectuele humorstijlen valt: hij weet met zijn accent en zijn regionale afkomst veel mensen voor zich te winnen, hij maakt gebruik van zijn droge absurdisme, zijn merkwaardige taalgrapjes en gedachtenkronkels en misschien ook wel met zijn vastbesloten niet-stedelijkheid. Het is een typische recensenteterm, maar Finkers is 'eigenzinnig' en 'heeft een geheel eigen stijl' - wat natuurlijk altijd een verlegenheidsargument is. Wat Finkers vertegenwoordigt is precies het type humor waar de humortheorie geen weg mee weet: absurdisme, woordspelingen die niet gebaseerd zijn op taalspel en niet op grensoverschrijding. Het appelleert aan een bepaalde speelsheid die sommige mensen simpelweg meer aanspreekt dan andere. Blijkbaar heeft Finkers precies het soort van humor waar niet alleen de humortheorie, maar ook ons eigen inzicht in wat er bij humor gebeurt, ons volstrekt in de steek laat: absurdisme. En totdat iemand dit onder woorden weet te brengen, is de humor van Finkers (en bijvoorbeeld ook van Kaandorp) nog een kwestie van persoonlijke smaakvariaties.

Van dergelijke persoonlijke smaakvariaties blijven er per saldo echter vrij weinig over. Zeker bij een verschijnsel als humor, waarvan we toch geneigd zijn het als een zeer persoonlijke zaak te zien, is het verrassend hoe veel verklaringskracht simpele achtergrondfactoren als leeftijd en opleidingsniveau hebben. Hoewel het misschien wat ver gaat om te zeggen dat humor alleen maar een kwestie van klasse en leeftijd is, wijzen deze resultaten erop dat tussen hoger en lager opgeleiden, jongeren en ouderen, duidelijke cultuurverschillen zijn. Diffusere onderscheidingen naar leefstijl, of zelfs naar televisiekijkgedrag, kwamen uit de vragenlijst nauwelijks naar voren. En zelfs uit de interviews bleek daarnaast vooral het belang van alweer een andere sociologische variabele: sekse. Blijkbaar zijn de oude sociale begrenzingen hardnekkiger dan alom wordt gedacht.

Deze verschillen in humorstijlen houden bovendien andere begrenzingen in stand. Humor is een blijk van goede wil, maar ook een maat voor wederzijds begrip: wie de juiste grappen weet te maken, of weet te waarderen, hoort erbij; wie dit niet weet, valt erbuiten. Als iemand je gevoel voor humor niet deelt, kan dit ook erg pijnlijk zijn. Verschillen in humorstijl leiden tot wederzijds onbegrip, miscommunicatie, stoeve sociale verhoudingen, en in ernstige gevallen: buitensluiting. In deze zin weerspiegelt humor niet alleen sociale onderscheidingen, maar houdt deze ook op subtiel wijze in stand.

Noten

1. Een mooi voorbeeld van een meetinstrument van dergelijke oriëntaties is 'socioconsult' van het bureau Motivaction, te raadplegen en ook in te vullen op www.motivaction.nl. Met dank aan Cas Wouters voor de suggestie.

2. Voor een uitgebreider verantwoording van de keuze voor dit genre, zie Kuipers 1998.

3. Dit onderzoek bestond uit een combinatie van een vragenlijst onder een steekproef van de Nederlandse bevolking en een serie interviews. Een dergelijke combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve methode werd ook gebruikt door Pierre Bourdieu in *La Distinction*; waar mijn onderzoek dan ook op geïnspireerd is. Voor een uitgebreidere beschrijving van de methoden, zie een eerder artikel in het AST: Kuipers 1998.

4. De clustering van humoristen en televisieprogramma's is gedaan door middel van een gecompliceerde serie van factoranalyses. De statistische analyse werd sterk bemoeilijkt door het - op zichzelf logische - feit dat bijna niemand alle humoristen en televisieprogramma's kende. Hierdoor was het nauwelijks mogelijk factoranalyses op de waardering van deze items uit te voeren. Uiteindelijk heb ik eerst een factoranalyse gedaan van de bekendheid van de verschillende humoristen en televisieprogramma's - het resultaat van deze analyse leek overigens verrassend op de factoren die uit de factoranalyses van de waardering kwamen (zie noot 6) - zodat ik op basis van deze analyse steeds één samenhangende groep variabelen die bij bepaalde mensen niet bekend waren uit kon sluiten. Daarna heb ik verschillende factoranalyses gedaan van de waardering van variabelen die buiten een bepaald 'ken niet' cluster vielen: zo kon ik steeds verder zoeken naar factoren in groepen variabelen waar-

in nog altijd data ontbraken, maar waarin dit toch iets overzichtelijker was geworden. Op basis hiervan heb ik de vier hier beschreven factoren gevonden (dit patroon was duidelijk zeer robuust); en op basis van deze factorscores heb ik vervolgens de clusters afgegrensd. De humoristen en televisieprogramma's in deze clusters laadden minimaal 0,35 op de verschillende, voor 'ken niet' gecorrigeerde, clusters. Een betere methode voor de analyse van dergelijke variabelen met veel ontbrekende waarden, zeker gezien het feit dat ook bekendheid - zoals later in dit stuk zal blijken - zeker even veelzeggend als de waarderingsscore, is homogeniteitsanalyse (HOMALS) en non-lineaire principale componentanalyse (PRINCALS) - beide een soort factoranalyse voor nominale variabelen, ook bekend van de mooie plaatjes in *La Distinction* van Bourdieu. Deze methoden zijn echter niet geheel geschikt voor het maken van clusters, wat ik bij de stijlen wel wilde. Na de vaststelling van de stijlen heb ik verschillende PRINCALS- en HOMALS-analyses uitgevoerd, waarbij niet alleen de waarderingsscores, maar ook de bekendheid met de items op werd genomen. Hiertoe werden de variabelen omgecoördineerd tot een variabele met drie waarden: ken niet, wordt wel gewaardeerd (4 of 5), wordt niet gewaardeerd (1, 2 of 3.) De neutrale score heb ik na enige overweging ook maar ondergebracht bij 'niet gewaardeerd', omdat ik uiteindelijk toch geïnteresseerder ben in voorkeur dan in afkeer. Grafische weergave van deze analyses is echter nogal onoverzichtelijk gezien de enorme hoeveelheid variabelen. Uit deze analyses kwamen grofweg dezelfde clusters naar voren; zij het dat hier de verhouding tussen 'ken niet', waardering, en afkeuring beter duidelijk werd gemaakt. Een weergave van dergelijke

analyses staat in de figuren 2 en 3.

5. Tegenwoordig wordt een aantal van deze programma's uitgezonden door Net 5, de zender die zich poogt te profileren als intellectuele zender.

6. Uit een factoranalyse van de bekendheid met de personen en televisieprogramma's (ik besef overigens dat er wat haken en ogen zitten aan het uitvoeren van een factoranalyse op binaire variabelen, maar het is hier niet de plaats om daar op in te gaan) kwamen de volgende vier clusters:

- Kan, Carmiggelt, Sonneveld, Van Vliet, Tailleur, Bloemendaal, Hermans en Schmidt. De veteranen minus Schouten, dus;

- Deelder, Dorrestijn, Ederveen, Haenen, Jekkers, Reve, Schippers, Teeuwen, *Jiskefet*, *Monty Python*. Dit lijkt op de VPRO-stijl, maar er zijn wat opvallender verschillen. De Jonge en Koot en Bie vallen erbuiten; die kent iedereen, al worden ze niet door iedereen gewaardeerd. Ook *De Hunkering* en *Absolutely Fabulous*, beide zeer onbekend, vallen erbuiten. En Jekkers hoort hier wel bij: hij is bekend bij dezelfde mensen die ook de intellectuele humor kennen, maar wordt niet gelijkkelijk gewaardeerd;

- Brandsteder, Finkers, Kaandorp, Millecam, Schouten, *'Allo 'Allo*, *Banana Split*, *Flodder*, *Moppentoppers*, *Ook dat nog!*. Dit lijkt op het volkse cluster; zij het met enige verschillen. Van Duin kon niet in

de analyse worden opgenomen, omdat iedereen hem kende (geen variantie, dus niet geschikt voor factoranalyse), Tailleur hoorde bij de ouderen, en ook *Over de rooie* viel hier buiten. Finkers en Kaandorp horen hier bovendien bij: die zijn dus bekend bij hetzelfde publiek als het volkse cluster, maar worden niet op dezelfde manier gewaardeerd;

- En een laatste cluster, dat *niet* de vedettes is. Zij konden namelijk niet worden opgenomen in de analyse, omdat zij (met Van Duin) zo algemeen bekend waren dat er geen factoranalyse op kon worden uitgevoerd. Het laatste cluster bestaat overwegend uit enkele items die niet bij een van de beschreven smaken vielen: *Friends*, *The Late Show*, en *De Hunkering*. *Over de rooie* en *Oppassen!* Alleen bij deze laatste groep lijkt geen enkel verband te bestaan met de waardering van deze programma's.

De overeenkomsten met de humorstijlen op basis van waardering zijn frappant: het zijn niet dezelfde stijlen, maar de overlap is buitengewoon groot.

7. Een voorafschaduw van het uitenvallen van dit cluster zat echter al wel in de statistiek: Cronbachs α , een maat voor interne samenhang van de items in één schaal, was vrij laag: 0,63. Ook in figuur 2, de weergave van de HOMALS-analyse is dit cluster aanzienlijk minder duidelijk te onderscheiden.

Literatuur

- Bilsen, Richard van (1999) *Cabaretmail* (mailinglist over Nederlands cabaret) 2.11, november.
- Bourdieu, Pierre (1979) *La distinction: critique sociale du jugement*. Paris: Editions de Minuit.
- Fiske, John (1989) *Understanding Popular Culture*. Boston: Unwin Hyman.
- Gans, Herbert (1974) *Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation of Taste*. New York: Basic Books.

Kuipers, Giselinde (1998) "Moppen tappen". Over moppen, sociale achtergrond en humoristische communicatiestijlen', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 25(4): 511-538.

Morley, David & Kuan-Hsing Chen (eds.) (1996) *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. London: Routledge.
